

6. Studiarea atitudinilor etnice și regionale pentru locuitorii din vestul României

În ultimul stadiu al proiectului de față ne-am străduit să furnizăm o viziune de ansamblu, evaluatoare, asupra dominantelor identitare pe care le-am pus în evidență în stadiile anterioare, dar și o privire în adâncime, care să surprindă principalii determinanți sociologici (vîrstă, gen, rezidență, școlarizare, etnie) și înrîurirea lor specifică asupra imaginarului identitar bănățean. Prin urmare, *miza* acestui al treilea stadiu este să *verifice concluziile precedente*, prin intermediul unui instrument de lucru validat deja în investigațiile etnopsihologice (scala distanței sociale a lui E.S. Bogardus), și să *ofere o succesiune de portrete sociologice ale autorilor colectivi ai acestor imagini*. Validitatea sporită a evaluărilor realizate este conferită de efectuarea cercetării pe un *eșantion regional reprezentativ*, în care s-a urmărit nu atît conținutul imaginii de sine și a imaginii „celuilalt”, cît raportarea auto-referențială, precum și raportarea față de alteritate. În paginile următoare vom descrie conceptele exersate, instrumentul de lucru și valențele sale și vom rezuma conținutul studiilor românești din domeniu, pentru a prezenta și interpreta mai apoi propriile rezultate înregistrate.

6.1. Atitudinile sociale și speciile lor

Definite drept *orientări primare care constituie o raportare selectivă față de un obiect social (eveniment, grup, personalitate, instituție) și care determină un model de comportament propriu* (Feldman, 2001, p. 330), *atitudinile sociale* joacă un rol primordial în metabolismul relațiilor interpersonale și intergrupale.

Cea mai frecvent evocată definiție în istoria disciplinei aparține, însă, lui G. Allport, conform viziunii sale atitudinea fiind „stare de pregătire mintală și neurală, organizată prin experiență, care exercită o influență diriguitoare sau dinamizatoare asupra răspunsului subiectului la toate obiectele și situațiile cu care este în relație“ (Allport, 1935, *apud* Chelcea, 1994, p. 227). Atitudinile sunt definite, așadar, ca asociații între obiectele sociale — virtual orice aspect al lumii sociale — și evaluările subiective ale acelor obiecte (Fazio, Roskos-Ewoldsen, 1994), constituind, cel mai adesea, orientări ale sinelui față de diferite cadre situaționale cu care subiectul individual sau colectiv se confruntă nemijlocit sau care sunt stocate în memorie (Judd *et al.*, 1991).

Importanța atitudinilor poate fi pusă în evidență de mai multe mecanisme acționale. În primul rând, atitudinile *influențează considerabil comportamentele subiectului individual sau colectiv*, dobândind astfel un rol vital în organizarea raporturilor interpersonale și intergrupale (de la raportările interetnice și interconfesionale, la cele privitoare la grupul de co-vîrstnici). Constituind un subiect central al psihologiei sociale, tema studierii atitudinilor a fost frecvent asociată cu ipoteza convergenței dintre atitudini și comportamente. În al doilea rând, atitudinile *funcționează asemenea unor cadre mentale, a unor tipare cognitive foarte influente* ce organizează informația pe baza unor scheme inferențiale de profunzime, corelate cu o serie de contexte specifice, așa cum dovedesc studiile lui R. Wyer și T. Srull (1994).

Astfel, atitudinile sociale *influențează semnificativ gândirea socială* și concluziile raționamentelor pe care le construim. După *expansiunea lor*, atitudinile pot fi *individuale*, presupunând o raportare selectivă și o orientare particulară față de un obiect social a unei personalități individuale, sau *sociale*, implicând o raportare selectivă și o orientare specifică împărtășită de un grup social.

Rezumînd, atitudinile sociale se caracterizează prin mai multe atribute specifice (Krech, Crutchfield, 1948/1952), precum *rezistența la schimbare*, exprimînd o dispoziție latentă a structurii de personalitate, cu caracter relativ stabil, *generalitatea*, declanșînd reacții foarte diverse, ce tind să se difuzeze în arii mai largi decît cele particulare în care s-au activat, dar și *activismul, mobilizînd importante energii sociale*, exteriorizînd modelul cultural al personalității. Totodată, atitudinile sociale *presupun asumarea responsabilității individuale*, întrucît exprimarea lor manifestă este supusă controlului social, au un *relief propriu*, în funcție de orientarea lor față de universul de semnificații la care se referă (fiind, pe această cale, mai pregnante sau mai difuze) și sunt *contextuale*, structurîndu-se față de un context cultural și istoric integrator. Totodată, activîndu-se îndeosebi în raport cu mediul instituțional, *atitudinile sociale îndeplinesc anumite roluri* (Vlăsceanu, 1993): un rol *mediator*, prin mijlocirea raporturilor interpersonale ale membrilor unui grup dat, dar și a interrelațiilor acestora cu universul material și simbolic al instituțiilor sociale, unul *clasificator*, prin definirea statusului social al actorilor

implicați, un altul *angajant*, reprezentând *motive majore* ale acțiunii individuale sau colective, și, în sfârșit, un rol *de elaborare simbolică*, construind semnificațiile pe care oamenii le acordă instituțiilor. Constituind o specie a atitudinilor sociale, *atitudinile etnice sau regionale* reprezintă un set de orientări primare față de grupuri etnice și regionale cu care actorii sociali întrețin raporturi nemijlocite sau imaginare și influențează semnificativ comportamentale față de reprezentanții acestor *out*-grupuri.

6.2. Măsurarea atitudinilor față de alteritate — scala lui E.S. Bogardus. Cercetări românești

Devenită o cale privilegiată de studiere a raporturilor interpersonale și intergrupale încă din *perioada fondatorilor psihosociologiei* (anii '20-'30 ai secolului al XX-lea) (Chelcea, 2002a, pp. 25–57), studiul atitudinilor sociale cunoaște o dezvoltare fără precedent în intervalul interbelic, dovedind cum stări interne atât de subtile și greu accesibile pot fi evaluate, întocmai cum susținuse într-un articol celebru în epocă L. Thurstone (1928), dar și demonstrase metodologic R. Likert (1932).

Tot în perioada deceniului trei al secolului al XX-lea se inițiază și primele cercetări sistematice asupra atitudinilor etnice, o contribuție deosebită având în acest câmp de studiu E.S. Bogardus (1925), ce a propus un instrument de măsură foarte frecvent operaționalizat în cercetări de teren în deceniile următoare (Bogardus, 1969; Owen, Eisner, McFaul, 1988). Ilustrând disponibilitatea *latentă* de acceptare sau respingere a altor grupuri etnice, și nu înclinația *manifestă* de suprimare a lor, scala distanței sociale măsoară mai degrabă *rasismul aversiv* (*atitudinal*, evitant), și nu *rasismul dominativ* (*comportamental*, brutal, violent) (Kovel, 1970; Kleinpenning, Hagendoorn, 1991; *apud* Chelcea, 1994, pp. 230–231). Constituită dintr-o succesiune de enunțuri ce exprimă diferite grade de acceptare-respingere a relației cu „celălalt“, de la întemeierea unei familii pînă la expulzarea „celuilalt“ din țară, scala pune în evidență *distanțe sociale progresiv mai mari în plan atitudinal* privitoare la inițierea unei relații potențiale cu reprezentantul unei categorii identitare ce aparține alterității.

Datorită bogatelor resurse metodologice și conceptuale pe care le poate mobiliza, scala lui E.S. Bogardus a fost tradusă, adaptată, pretestată în 1992 de S. Chelcea și întrebuințată în mai multe studii psihosociologice românești (Chelcea, 1994, pp. 227–240, pp. 279–303; Abraham, Bădescu, Chelcea, 1995). Varianta utilizată în aceste cercetări este prezentată în *tabelul nr. 1* și este focalizată asupra identităților etnice. Subiecții au fost solicitați să completeze tabelul ce cuprindea cele șapte enunțuri, indicînd cu (X) formulările cu care sunt de acord conform primei lor reacții privitoare la grupul etnic vizat, privit ca întreg, și nu la un reprezentant anume al acestuia.

Tabelul nr. 1. Scala distanței sociale a lui E.S. Bogardus (apud Chelcea, 1994, p. 231)

	Acceptați:	Categoria identitară (se precizează identitatea socială de referință; de exemplu, identitatea etnică, precum „germani” sau „maghiari”)
1.	Să vă căsătoriți cu ...	
2.	Să aveți prieteni apropiați ...	
3.	Să aveți vecini de locuință ...	
4.	Să fie angajați în instituția dumneavoastră ...	
5.	Să aibă cetățenia dumneavoastră ...	
6.	Să fie numai vizitatori în țara dumneavoastră ...	
7.	Să fie expulzați (dați afară) din țara dumneavoastră...	

Totodată, s-au calculat o serie de indici expresivi, din care cel mai grăitor este *indicele calității contactelor sociale (ICCS)*, ce dobândește valori între 1 (atitudine intens negativă față de „celălalt”) și 25 (atitudine intens pozitivă) și se calculează din însumarea ponderilor asociate fiecărui enunț astfel: pentru enunțul 1 este asociată valoarea 7, pentru enunțul 2 valoarea 6 ș.a.m.d.

Prima cercetare (Chelcea, 1994, pp. 227–240) s-a derulat pe un eșantion național reprezentativ de 1024 de persoane de etnie română și a vizat stabilirea atitudinilor etnice ale românilor față de etniile cu care conviețuiesc, ce dețin o prezență demografică mai mare de 0,1% din populația țării, la care s-au adăugat evreii și armenii (în total, 11 etnii). Aproximativ 90% dintre participanții la investigația psihosociologică au exprimat o atitudine auto-referențială față de „români”, ca grup etnic, și procente din eșantion ce oscilau între 88% față de „germani” și 78% față de „tătari”. Rezultatele studiului, în care apar scorurile ICCS pentru diferitele etnii, sunt înfățișate în *tabelul nr. 2*.

Se observă cum atitudinea față de propriul grup etnic este intens pozitivă, iar în raport cu etniile conlocuitoare din țară se înregistrează o deschidere relațională, căci „față de nici o minoritate etnică românii nu manifestă atitudini xenofobe, de excludere din țară sau de acceptare a lor numai ca vizitatori” (Chelcea, 1994, p. 237). Față de toate etniile românii exprimă o atitudine mai mult sau mai slab pozitivă (oscilând între puternica prețuire arătată „germanilor” și atitudinea moderat favorabilă la adresa „romilor (țigănilor)”), dar față de nici o etnie nu se poate evidenția o atitudine negativă. În general, subiecții de gen feminin și cei ce provin din mediul rural manifestă atitudini mai critice la adresa diferitelor etnii, spre deosebire de celelalte categorii demografice ale eșantionului.

Pe ansamblu, așadar, în urma acestui studiu raporturile interetnice din România apar ca fiind caracterizate de un univers de așteptare generos și de o deschidere relațională importantă la adresa alterității, fără să se evidențieze prezența unor respingeri simbolice drastice ale „celuilalt etnic”.

Tabelul nr. 2 Atitudinea românilor față de grupurile etnice din România (*apud* Chelcea, 1994, p. 238)

Nr. crt.	Etnia	ICCS
1	Români	24,48
2	Germani	18,46
3	Armeni	15,61
4	Bulgari	15,47
5	Sârbi	15,34
6	Evrei	15,12
7	Maghiari	14,99
8	Ucraineni	14,02
9	Ruși	13,61
10	Turci	13,11
11	Tătari	12,99
12	Romi (țigani)	7,32

Un studiu ulterior (Chelcea, 1994, pp. 279–303) care a instrumentalizat scala distanței sociale a fost efectuat asupra unui eșantion alcătuit din 1620 studenți de etnie română și a reconfirmat în bună măsură tendințele anterioare. În cadrul acestei cercetări s-a calculat indicele calității contactelor sociale și centralitatea atitudinii față de grupurile etnice analizate, cea din urmă fiind determinată prin înregistrarea ponderii subiecților din eșantion care își articulează nemijlocit, în cadrul chestionarului, o atitudine față de un grup etnic particular. Stabilind trei praguri de centralitate la 70%, 80%, respectiv 90%, autorul evidențiază faptul că atitudinea auto-referențială ocupă locul central în ansamblul atitudinilor etnice ale studenților români, după cum în zona centrală se mai situează atitudinea față de „germani“, în zona medie, cea față de „romi (țigani)“, „maghiari“, „evrei“, „ruși“, „sârbi“, iar în zona periferică cea față de „armeni“, „bulgari“, „turci“ și „tătari“. În privința calității contactelor sociale, studenții români nu au manifestat nici o atitudine negativă îndreptată împotriva unui grup etnic, s-au raportat foarte puternic pozitiv față de grupul etnic al „germanilor“, puternic pozitiv față de patru etnii și slab pozitiv față de cinci grupuri etnice, așa cum reiese din *tabelul nr. 3*, care rezumă rezultatele în funcție de valorile ICCS asociate diferitelor etnii conlocuitoare.

Tabelul nr. 3 Atitudinea studenților români față de grupurile etnice din România (*apud* Chelcea, 1994, p. 287)

Nr. crt.	Etnia	ICCS
1	Români	23,68
2	Germani	18,18
3	Armeni	14,10
4	Sârbi	13,53
5	Evrei	13,45
6	Bulgari	13,20
7	Maghiari	11,78
8	Ucraineni	10,65
9	Tătari	10,20
10	Ruși	9,86
11	Turci	9,56
12	Romi (țigani)	4,28

Dacă facem o lectură comparativă a *tabelelor nr. 2 și nr. 3* se observă conservarea aproape neschimbată între cele două cercetări a ierarhiei deschiderii față de „celălalt etnic“, practic aceleași etnii fiind prețuite sau acceptate cu rezerve, deopotrivă de către eșantionul național reprezentativ sau de către eșantionul studentesc reprezentativ. Ceea ce merită, totuși, semnalat, dincolo de aceste similarități în orientarea față de alteritate, este scorul general mai critic pe eșantionul studentesc decât pe cel național față de toate etniile, inclusiv față de propria etnie („românească“), tendință ce sugerează că socializarea secundară din România (sistemul de învățământ, mass-media) nu a încurajat la începutul anilor '90 comunicarea interculturală, ci deseori a construit o imagine a raportării la „celălalt etnic“ în termeni conflictuali, și nu în termenii unui parteneriat social (Chelcea, 1994, pp. 286–287).

Un studiu asupra distanței sociale exprimată în cadrul relațiilor interetnice a fost realizat de curînd pe un eșantion național reprezentativ (Culic, Horvath, Raț, 2000, pp. 265–266), chiar dacă nu a reprodus exact conținutul scalei lui E.S. Bogardus, ci a apelat la o succesiune de patru enunțuri care au reluat, în esență, formulările scalei: „Nu i-aș accepta pe (se precizează etnia, n.ns.) în țară“, „I-aș accepta în țară, dar nu în județul în care trăiesc eu“, „I-aș accepta în județ, dar nu în localitatea mea“, „Aș accepta să trăiască unde vor în această țară“. Rezultatele au indicat importante asemănări cu studiile anterioare: românii au cea mai mare deschidere interetnică, în ordine, față de „germani“, „evrei“, „maghiari“ și „romi (țigani)“. Se reconfirmă pe această cale puterea stereotipurilor față de alteritate, care, în absența contactelor nemijlocite ce moderează puterea prejudecății față de „celălalt“, influențează raportarea interetnică. O asemenea dinamică este probată, de exemplu, de scorurile mai critice — comparativ cu Transilvania și Banat — la adresa „celuilalt etnic“, îndeosebi față de „maghiari“, obținute în Oltenia și Muntenia, regiuni în care prezența demografică a acestei etnii este foarte modestă, și deci șansa unei relații interpersonale nemijlocite cu un reprezentant al „maghiarilor“ este redusă. În absența informației individualizante, ceea ce ordonează raportarea la „celălalt“ este stereotipul generic (Summers, 1991; Sedikides, Schopler, Insko, 1998). Tendința semnalată mai sus ne atrage din nou atenția asupra nevoii de comunicare socială consistentă și de proiecte globale la nivelul întregii societăți românești care să fie focalizate asupra unor scopuri inclusive, supraordonate diferitelor straturi sociale, ce pot pondera raportările identitare discriminatoare (Sherif *et al.*, 1961/1988). Astfel, în pofida rezistenței la schimbare a prejudecăților etnice, o cunoaștere directă a „celuilalt“, construită în cadrul unor proiecte în care interesul comun este călăuzitor și reciproc recompensator, poate conduce la descoperirea a numeroase trăsături care se abat de la imaginea-clîșeu inițială — evidențiind excepțiile de la reprezentarea prefabricată — și alterează semnificativ contururile și puterea stereotipului critic (Kunda, Oleson, 1995).

6.3. Un studiu asupra raporturilor identitare din vestul României

6.3.1. Descrierea cercetării

După ce am parcurs teritoriul conceptual și metodologic pe care ne-am structurat ultima parte a proiectului nostru, să prezentăm principale repere ale anchetei psihosociologice de teren organizate în iulie 2001. Derulată după o anchetă, de dimensiuni mai reduse, desfășurată în iunie 2001, în care am pretestat instrumentele de lucru și gradul de coerență semantică al itemilor incluși în chestionare, ancheta propriu-zisă s-a realizat în cadrul unei unități teritoriale impuse de specificul cercetării — un proiect care a reunit cercetători din Iugoslavia, Ungaria și România, focalizat asupra cooperării economice și culturale între regiunile incluse în Euroregiunea Dunăre-Criș-Mureș-Tisa (DKMT)¹. Euroregiunea DKMT reunește în planul formal al asocierii „vestul României“, alcătuit din patru județe (Timiș, Arad, Caraș-Severin și Hunedoara), „sud-estul Ungariei“, format din patru județe (Bacs-Kiskun, Bekes, Csongrad, Jasz-Nagykun-Szolnok) și „nord-estul Iugoslaviei“, identificat cu o provincie sârbă (Voivodina). Populația totală a Euroregiunii depășește 5 milioane de locuitori, iar teritoriile asociate se caracterizează printr-o mare diversitate etnică și confesională, grupînd laolaltă peste 30 de minorități etnice.

În studiul pe care l-am coordonat, în afara unui chestionar specific („chestionarul A“) centrat pe problematica aferentă proiectului, am aplicat și scala distanței sociale a lui E.S. Bogardus (numită convențional „chestionarul B“), deopotrivă în partea românească, dar și în cea iugoslavă a Euroregiunii. În prezenta lucrare vom înfățișa doar datele corespondente obținute în partea românească în cadrul chestionarului B, ce a fost gândit ca un instrument de lucru capabil să ofere informațiile necesare unei sinteze-bilanț pentru proiectul de față. Realitatea socială explorată se suprapune în bună măsură realităților sociale bănățene, cea mai mare parte a teritoriului supus investigației (72%) fiind situată în zona istorică a Banatului. Mai mult, județele românești reunite în acest proiect au probat în studii anterioare afinități de asociere remarcabile, așa cum argumenta D. Sandu (1996, pp. 228–254; 1999, pp. 143–148) atunci cînd surprindea frontierele geo-culturale intra-naționale. Cu toate acestea, vom prefera să folosim formula convențională acreditată administrativ în cadrul Euroregiunii: „partea de vest a țării“.

¹ Proiectul *Observatorul de politici regionale și euroregionale*, cu suportul financiar al „America's Development Foundation“, director de proiect Dorian Branea, a reunit contribuțiile științifice ale Universității din Novi-Sad (Iugoslavia), Universității din Szeged (Ungaria) și a Universității de Vest din Timișoara, precum și aportul organizatoric al unor organizații neguvernamentale din regiune și s-a desfășurat în perioada aprilie-septembrie 2001. Coordonarea cercetării psihosociologice pentru întregul proiect a fost asigurată de Alin Gavreliuc și Robert Reisz.

Cercetarea noastră s-a desfășurat pe un eșantion regional reprezentativ, printr-o eșantionare multistadială cvasi-aleatorie, controlându-se județul, tipul rezidenței și genul subiecților. Volumul eșantionului a fost de 1057 de subiecți, iar chestionarele au fost aplicate prin intermediul unei grupe de operatori de teren, formată din studenți ai Facultății de Sociologie și Psihologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara. Forma propriu-zisă a probei administrate (scala distanței sociale a lui E.S. Bogardus) poate fi urmărită în cadrul *Anexei nr. 12*, după cum în *Anexa nr. 13* se poate parcurge conținutul instructajului făcut operatorilor de teren, iar în *Anexa nr. 14* este descrisă modalitatea concretă a configurării eșantionului. Trăsăturile de bază ale eșantionului sunt prezentate în tabelele nr. 1, 2, 3, 4 și 5 din *Anexa nr. 11*.

Merită semnalat faptul că în cadrul pretestării am încercat să urmărim gradul de relevanță al identităților regionale (precum „moldovean” sau „oltean”) și modul de evaluare a acestora de către subiecții participanți la cercetare, pornind de la o obiecție terminologică de principiu legată, pe de o parte, de calitatea identității sociale investigate (care nu este etnică, ci regională), și pe de altă parte de eventuala neconcordanță a puținelor răspunsuri în care se opta pentru variante practic ilogice, de genul „expulzării din țară” a „moldovenilor” de către un subiect „român” (Chelcea, 1994, p. 234). S-a observat, astfel, că identitățile regionale au un grad de relevanță similar celor etnice, constituind fețe diferite ale alterității, la care subiecții se raportează asemănător prin intermediul celor șapte itemi, dovădindu-se încă o dată natura construită preponderent social a identităților asociate „celuilalt”. De altfel, întrucât în toate studiile anterioare s-a măsurat și scorul autoreferențial (românii față de „români”¹) al indicelui calității contactelor sociale (ICCS), iar subiecții au completat chestionarul ce cuprindea toți cei șapte itemi, considerăm ca fiind îndreptățită evaluarea similară și a speciilor de „român”, precum „moldovean”, „oltean” sau „muntean”. Totodată, am decis să nu anulăm chestionarele în care se exprima o respingere a „celuilalt regional”, de genul acordului cu afirmația 6 sau 7 din scala distanței sociale a lui E.S. Bogardus, întrucât instrumentul pe care l-am folosit nu măsoară raportarea efectivă, nemijlocită, ci cea latentă, inclusă într-un scenariu proiectiv, față de alteritate. Fie și imposibil, scenariul în sine, însă, poate reproduce fidel gradul de respingere *cu orice preț* a „celuilalt”, și devine, astfel, grăitor în a ipostazia în plan cognitiv decizia conturată în plan afectiv: respingerea extremă. Nu în ultimul rând, doar păstrând nealterată compoziția itemilor vom putea recurge ulterior la comparații între rezultatele obținute asupra „celuilalt etnic” și asupra „celuilalt regional”.

În cadrul acestui stadiu al cercetării am formulat următoarele *ipoteze de lucru*:

¹ Convențional, de fiecare dată când am ilustrat raporturi interetnice sau interregionale, am diferențiat între subiectul care elaborează imaginea, și cel care devine obiectul imaginii. În consecință, a fost menționat în scris, întocmai ca în exemplul de mai sus, drept român autorul imaginii și „român” obiectul imaginii, disociindu-se între realitate etnică/regională și reprezentarea ei.

I₁: Pentru imaginarul identitar al locuitorilor din „vestul României“, cu excepția categoriei identitare a „țiganilor (romilor)“, imaginea „celuilalt etnic“ este mai favorabilă decât a „celuilalt regional“, oferind scoruri mai generoase ale deschiderii atitudinale.

I₂: Banatul și zona de vest a țării se caracterizează ca fiind un spațiu al comunicării interetnice fertile.

I₃: Pot fi puse în evidență unele variabile socio-demografice care pot fi calificate drept predictorii pentru o atitudine specifică (pozitivă sau negativă) față de categoriile identitare ale alterității.

Procedurile statistice angrenate în investigarea validității ipotezelor precedente vor reuni analizele descriptive, prin calcularea unor indici relevanți, cu testarea semnificației dintre medii (*testul t*), cu o serie de analize de varianță (*ANOVA*, *testul F*), alese în funcție de specificul inferențelor vizate, precum și cu efectuarea unui model de regresie multiliniară cu rol predictiv.

Interpretarea rezultatelor

Să inițiem discutarea primei ipoteze a cercetării, ce pornește de la constatările primului stadiu al investigației noastre, în care am prelucrat rezultatele obținute pe un eșantion de interviuri de istorie orală și în care am remarcat cum imaginea „celuilalt etnic“ pentru bănățean este mai favorabilă decât imaginea „celuilalt regional“. Astfel, în *tabelul nr. 4* am ordonat ICCS pentru subiecții

Tabelul nr. 4 Rezultatele obținute în urma aplicării scalei distanței sociale a lui E.S. Bogardus pe eșantionul global de 1057 de subiecți, precum și pe subeșantionul românesc (868 de subiecți)

Nr. crt.	Grup etnic / grup regional	Subeșantion român ICCS	Deviația standard subeșantion român	Rang subeșantion român	Eșantion global ICCS	Deviația standard eșantion global	Rang eșantion global	Diferența rang eșantion global – subeșantion român	Rang subeșantion român*	Rang eșantion global**	Diferența rang*
1	Români	24,66	2.0461	1	24,48	2.4897	1	0	-	-	-
2	Bănățeni	24,04	3.2489	2	23,96	3.4070	2	0	-	-	-
3	Ardeleni	23,20	4.7816	3	22,96	5.0301	3	0	-	-	-
4	Munteni	19,96	7.4409	6	19,65	7.4695	6	0	3	3	0
5	Olteni	19,07	7.9161	7	18,73	7.9985	8	-1	4	5	-1
6	Moldoveni	18,07	8.5699	10	17,68	8.6951	11	-1	6	6	0
7	Germani	21,02	6.2790	4	21,15	6.1691	4	0	1	1	0
8	Sârbi	20,84	6.3856	5	20,94	6.3475	5	0	2	2	0
9	Maghiari	18,38	8.1936	8	18,84	8.1263	7	+1	5	4	+1
10	Evrei	18,10	7.8755	9	18,08	8.0086	9	0	-	-	-
11	Bulgari	18,05	7.6377	11	18,04	7.7452	10	+1	-	-	-
12	Țigani (romi)	10,01	10.0959	12	10,04	10.1069	12	0	-	-	-

Notă: * reprezintă filtrarea realizată prin selectarea celor mai importante trei etnii din regiune (germani, sârbi, maghiari) și a identităților regionale („moldovean“, „muntean“, „oltean“), altele decât cele auto-referențiale („român“, „bănățean“, „ardelen“).

români care formează subeșantionul românesc, dar și pentru eșantionul global, lista cuprinzând atât atitudinile sociale față de grupurile etnice, cât și față de grupurile regionale.

Previzibil, scorurile cele mai favorabile au fost atribuite categoriei identitare generice a *in*-grupului („români“), respectiv categoriilor regionale care aparțin unei arii culturale de apartenență („bănățeni“, „ardeleni“) pentru cei mai mulți dintre membrii populației chestionate. Totodată, se observă că în ierarhia ICCS, calitatea de identitate regională românească nu garantează o plasare pe un rang superior în dauna identităților etnice neromânești. Astfel, „germanii“ sau „sîrbi“, de exemplu, obțin un scor superior față de toate celelalte identități regionale. Totodată, „moldovenii“ reprezintă identitatea regională cea mai stigmatizată rezultată prin operaționalizarea acestui instrument de cercetare. Constatarea se impune și mai pregnant în cazul eșantionului global, unde „oltenii“ și „moldovenii“ pierd un rang față de subeșantionul românesc, în dauna „maghiarilor“ și „bulgarilor“. Totuși, grupul identităților regionale și etnice, altele decât cele ale *in*-grupului cercetat, obțin, cu o singură excepție, scoruri apropiate, alcătuind un grup median relativ omogen. Această constatare ne îndreptățește să afirmăm că, în afara cazului menționat, *ne aflăm într-un spațiu social al raporturilor identitare nediscriminative*.

Excepția evocată este cea a „țiganilor (romilor)“, puternic respinși — în termeni relativi față de celelalte identități sociale potențiale — de către subiecții chestionați, dar cu un scor mai generos (10,04) decât cel obținut în studiul pe eșantionul național reprezentativ, unde ICCS (țigani) = 7,32 (Chelcea, 1994, p. 238).

Încercînd să urmărim diferența dintre imaginea identitară mai apreciativă construită de locuitorul din vestul țării la adresa „celuilalt etnic“ spre deosebire de „celălalt regional“, am realizat o operație suplimentară. Astfel, am eliminat identitățile etnice/regionale polare: pe de o parte, cea singularizantă a „țiganului“, care se abate de la omogenitatea identitară invocată anterior, pe de altă parte cea care reunește identitatea generică înglobantă („român“), precum și pe cele proprii *in*-grupului („bănățean“, „ardelean“). În urma unei asemenea filtrări — ilustrată cu simbolul * pe eșantionul global și pe subeșantionul românesc în *tabelul nr. 4* —, am construit două variabile. Prima ($v_{\text{etnică gsm}}$) reunește media aprecierilor efectuate la adresa celor mai relevante trei identități etnice ale zonei, deopotrivă ca pondere demografică și ca însemnătate a rolului istoric pe care l-au jucat în acest spațiu cultural („germanii“, „sîrbi“ și „maghiarii“), iar a doua ($v_{\text{regională}}$) exprimă evaluările focalizate asupra celor trei identități regionale românești relevante („moldovean“, „muntean“, „oltean“), altele decât cele auto-referențiale.

Rezultatele obținute pe eșantionul global atestă o diferență semnificativă între imaginea „celuilalt etnic“ ($v_{\text{etnică gsm}}$) și a „celuilalt regional“ ($v_{\text{regională}}$): $t(995)=7,822$; $p<0,001$. Mai mult, și pentru subeșantionul format din subiecții

de etnie română se poate pune în evidență o diferență semnificativă între evaluarea celor două tipuri de identitare: $t(818)=4,836$; $p<0,001$.

Prin urmare, pentru românul din vestul țării identificările în termeni de etnie — cu excepția „țiganului“ — sunt mai generoase decât cele în termeni de regiune. Asocierea cu categoriile de „german“, „maghiar“ sau „sîrb“ generează pentru subiectul evaluator o grilă de așteptare mai pozitivă decât asocierea cu categoriile de „muntean“, „oltean“ sau „moldovean“. Întrucît cu „celălalt etnic“ românul acestor locuri a avut o istorie comună ne-mediată, granița diferențierii ocolește criteriul etniei, punîndu-se în discuție încă o dată teoriile etnocentrist-substanțialiste ce postulează că etnicitatea asigură nucleul tare al identității sociale a subiectului, prin care, într-o cîntărire simbolică, propriul grup etnic este apreciat ca fiind superior altor grupuri sociale (Piaget, 1951, *apud* Doise, Deschamps, Mugny, 1996, p. 22; Tajfel, 1970; Levine, Campbell, 1972). Se reconfirmă, astfel, concluziile studiilor recente de cogniție socială ce atestă rolul vital al grupului de apartenență, care traversează deseori granița etnică, în îngemănarea unei identități sociale pozitive (Share-Pour, 1999). De altfel, faptul că etnicitatea este o realitate precumpănitor construită social, și nu una substanțială este dovedit și prin strădania, uneori memorabilă, a reprezentanților anumitor etnii — bunăoară „țiganii (romii)“, în pofida numeroaselor evidențe contrariante, precum integrarea în comunități tipic țigănești, de la rezidență pînă la practici și ritualuri sociale specifice — de a argumenta în fața psihosociologului cercetător „germanitatea“ sau „românitatea“ lor, adică apartenența la o identitate socială care le îngăduie depășirea stigmatizării și construirea unei noi identități pozitive. Anticipînd o astfel de tendință, am solicitat deliberat în chestionarul pe care l-am alcătuit, redat din *Anexa nr. 12, declararea etniei* celui investigat (itemul II, 5) și nu recunoașterea acesteia dintr-o listă a etniilor corespunzătoare regiunii. Din acest motiv, într-un eșantion de 1057 de subiecți doar 9 (0,9%) s-au declarat „țigani (romi)“, sensibil sub ponderea reală a etniei respective în zonă (aproximativ 3%, adică în jur de 32.000). Fenomenul nu s-a produs și la restul etniilor, ale căror ponderi în eșantion se regăsesc cu acuratețe în populația totală a regiunii, fapt ce sugerează că în cazul lor nu se manifestă o discrepanță resimțită ca împovărătoare între propria imagine de sine și imaginea „celuilalt“ despre sine ce să impună o reconstruire identitară radicală.

O altă resursă de cunoaștere importantă ne este furnizată de măsurarea intensității atitudinilor față de „celălalt“, fie el etnic sau regional. Urmînd recomandările metodologice ale studiilor anterioare (Chelcea, 1994, pp. 283–284), am evaluat ponderea în eșantionul total (1057 de subiecți) și în subeșantionul format din cei cu studii superioare (140 de subiecți) a stratului care decide să articuleze o atitudine extremă, fie radical negativă, echivalentă unei respingeri totale, fie deplin pozitivă, echivalentă unei acceptări fără rezerve a „celuilalt“. Totodată, am măsurat dinamica unui indice expresiv precum cel de acceptare/respingere tota-

lă a grupurilor asociate alterității (i_{ar}) pentru eșantionul global (EG) și eșantionul celor cu studii superioare (ESS), care se calculează astfel:

$$i_{ar} = \frac{\text{nr. persoane care acceptă total} - \text{nr. persoane care resping total}}{\text{nr. persoane care își exprimă atitudinea}}$$

Am realizat și comparațiile corespondente pe eșantioane între ponderi, precum și între valorile indicelui evocat anterior, intenționând să verificăm premisa amintită în studiile lui E.S. Bogardus (1967), care afirmă că un nivel de școlarizare mai ridicat oferă o deschidere atitudinală mai pronunțată față de „celălalt”. Rezultatele ce reunesc toate aceste date sunt prezentate în *tabelul nr. 5*.

Tabelul nr. 5 Rezultatele aplicării scalei lui E.S. Bogardus obținute pe eșantionul global, precum și pe subeșantionul format din subiecții cu studii superioare – privire comparativă

Nr. crt.	Grup etnic / grup regional	Respingere extremă (eșantion global)	Procentul respingerii extreme (eșantion global)	Respingere extremă (subeșantion cu studii superioare)	Procentul respingerii extreme (subeșantion cu studii superioare)	Acceptarea deplină (eșantion global)	Procentul acceptării depline (eșantion global)	Acceptarea deplină (subeșantion cu studii superioare)	Procentul acceptării depline (subeșantion cu studii superioare)	d_{ESS-EG}	i_{arEG}	i_{arESS}	$d \ i_{arESS-EG}$
1	Români	0	0	0	0	999	94,5	137	97,9	+3,4	+0,978	+0,951	-0,027
2	Sârbi	8	0,8	0	0	613	58,0	85	60,7	+2,7	+0,629	+0,614	-0,015
3	Maghiari	40	3,8	6	4,3	503	47,6	63	45,0	-2,6	+0,425	+0,480	+0,055
4	Germani	9	0,9	0	0	648	61,3	87	62,1	+0,8	+0,625	+0,629	+0,004
5	Evrei	33	3,1	2	1,4	409	38,7	60	42,9	+4,2	+0,456	+0,411	-0,045
6	Țigani (romi)	230	21,8	24	17,1	172	16,3	14	10,0	-6,3	-0,008	-0,062	+0,054
7	Bulgari	17	1,6	1	0,7	396	37,5	51	36,4	-1,1	+0,384	+0,411	+0,027
8	Bănățeni	1	0,1	0	0	937	88,6	124	88,6	0	+0,885	+0,897	+0,012
9	Ardeleni	2	0,3	0	0	841	79,6	137	97,9	+18,3	+0,992	+0,817	+0,175
10	Olteni	37	3,5	1	0,7	482	45,6	69	49,3	+3,7	+0,503	+0,464	-0,039
11	Munteni	22	2,1	0	0	538	50,9	82	58,6	+7,7	+0,607	+0,542	-0,065
12	Moldoveni	60	5,7	3	2,1	444	42,0	59	42,1	+0,1	+0,421	+0,399	+0,022

Notă: d_{ESS-EG} = diferența dintre procentul acceptării depline obținut pe subeșantionul cu studii superioare și eșantionul global.
 i_{arEG} = indicele de acceptare - respingere pe eșantionul global.
 i_{arESS} = indicele de acceptare - respingere pe subeșantionul cu studii superioare.
 $d \ i_{arESS-EG}$ = diferența în trei indicii de acceptare - respingere dintre subeșantionul cu studii superioare și eșantionul global.

În primul rând, tendința evocată anterior, conform căreia scorurile „celuilalt etnic” sunt în general mai favorabile, cu excepția „țiganilor (romilor)”, decât ale „celuilalt regional” deopotrivă pe eșantionul global, dar și pe cel cu studii superioare, se regăsește întocmai. Astfel, indicii de acceptare - respingere este pentru grupul de „germani” sau „sârbi” mai ridicat decât pentru orice categorie iden-

titară regională, alta decât cea a *in*-grupului. Totodată, „maghiarii“ au scoruri mai favorabile decât „moldovenii“ atât pe eșantionul global, cât și pe cel cu studii superioare, după cum pe acest din urmă subeșantion îi întrec, în această dispută simbolică, și pe „olteni“. Doar „țigani (romii)“ au parte de o calificare relațională nefavorabilă, ipostaziată printr-o valoare negativă generală a indicelui i_{ar} . De asemenea, se observă că evaluările subeșantionului cu un grad de instrucție mai ridicat la adresa alterității nu se probează a fi sensibil mai generoase decât cele ale eșantionului global. Mai mult, în 5 situații din 12 acest subeșantion produce calificări identitare mai critice ale „celuilalt“, ilustrate prin valoarea ($d i ar_{ESS-EG}$), constatare care relativizează aprecierile lui E.S. Bogardus (1967) privitoare la influența sporului educațional în deschiderea identitară, dar care este convergentă cu concluziile studiilor românești anterioare, ce evidențiau o distribuție asemănătoare a răspunsurilor (Chelcea, 1994, p. 284).

Dincolo de aceste diferențieri nuanțate, pe ansamblu există o remarcabilă coerență a structurării atitudinilor între eșantionul global și cel format din subiecții mai instruiți, fapt dovedit prin valorile totuși foarte reduse ale diferenței dintre ESS și EG, vizibile pe ultima coloană a *tabelului nr. 5*.

Rezumînd, pe baza tuturor constatărilor anterioare *se poate pune în evidență o atitudine inserată într-un scenariu proiectiv mai generos relativ la grupurile etnice față de cele regionale, ceea ce confirmă ipoteza nr. 1 (I₁)*.

În privința calificării raporturilor interetnice proprii Banatului în special și „regiunii de vest“ a țării în general, ce configurează al doilea registru ipotetic al celui de-al treilea stadiu al proiectului, am decis să oferim o viziune comparativă cu celelalte cercetări derulate pînă în prezent.

Pentru început, cu toate precauțiile de rigoare ce se cuvin să însoțească concluziile, credem că e legitim să realizăm o analiză a rezultatelor noastre, în paralel cu cele din studiul anterior efectuat pe un eșantion studentesc național (Chelcea, 1994, pp. 227–240), singurul care ne oferă valorile indicilor de acceptare/respingere totală. În pofida omogenității răspunsurilor pe eșantionul nostru, pentru a ne apropia și mai mult de specificul eșantionului din 1994, am selectat, pentru a stabili propriul termen comparativ, doar evaluările produse de subeșantionul celor cu studii superioare. Desigur, am reținut numai atitudinile față de grupurile etnice care apar în ambele anchete de teren. Puse alături, rezultatele din 1994 și 2001 sunt înfățișate în *tabelul nr. 6*.

Parcurgînd indicele ($d i ar_{2001-1994}$), se remarcă o semnificativă diferență, în favoarea „vestului țării“, față de eșantionul național, în privința acceptării „celuilalt etnic“, în cazul tuturor celor șase etnii înregistrîndu-se scoruri mai favorabile deschiderii interpersonale și intergrupale. Cu excepția categoriei identitare de „țigani (romi)“, unde rezultatele sunt foarte asemănătoare, exprimînd o anumită retractilitate, la celelalte cinci etnii diferențele sunt de-a dreptul spectaculoase (culminînd cu $d i ar_{2001-1994} = +0,616$ la „sîrbi“, etnie cu un rol isto-

Tablel nr. 6 Analiza comparativă între sondajele din 1994 și 2001 (pentru ancheta de teren din 1994 datele provin din Chelcea, 1994, p. 284)

Nr. crt.	Grup etnic	2001 / i _{ar} subeșantion în „vestul României” format din cei cu studii superioare	1994 / i _{ar} eșantion național studentesc	d i ar 2001 - 1994
1	Sîrbi	+0,629	+0,013	+0,616
2	Maghiari	+0,425	+0,006	+0,419
3	Germani	+0,625	+0,418	+0,207
4	Evrei	+0,456	+0,011	+0,445
5	Țigani (romi)	-0,008	-0,032	+0,024
6	Bulgari	+0,384	+0,012	+0,372

ric important în regiune), fiind mult mai pozitive în zona Banatului și a regiunilor învecinate. Se sugerează că zona pe care am investigat-o se caracterizează printr-o comunicare reciprocă între etniile fecundă. În egală măsură, prin raportarea la alteritatea etnică, cu excepția „țiganului”, așa cum se sublinia în primele două stadii ale cercetării noastre, „celălalt etnic” devine un „celălalt inclusiv”, un partener în cadrul unui destin comunitar în care convergențele sunt mult mai numeroase decât divizările.

Mai mult, comparând rezultatele pe baza ICCS între cercetările precedente (Chelcea, 1994, pp. 227–240, pp. 279–303) și cea de față, tendința se menține neschimbată, „vestul țării” evidențiindu-se, pe baza acestui indice, drept spațiu facilitant al comunicării interculturale, așa cum reiese din *tablelul nr. 7*.

Tablel nr. 7 Analiza comparativă între studiile din 1994 și cel din 2001 (pentru anchetele de teren din 1994 datele provin din Chelcea, 1994, pp. 238, 282)

Nr. crt.	Grup etnic	2001 / ICCS eșantion regional reprezentativ (pentru „vestul României”)	1994 / ICCS eșantion național reprezentativ studentesc	1994/ ICCS eșantion național reprezentativ
1	Germani	21,02	18,18	18,46
2	Sîrbi	20,84	15,53	15,34
3	Maghiari	18,38	11,78	14,99
4	Evrei	18,10	13,45	15,12
5	Bulgari	18,05	13,20	15,47
6	Țigani (romi)	10,01	4,28	7,32

Lectura comparativă a acestor rezultate ilustrează prezența unor scoruri mai favorabile zonei vestice, ce corespund unor registre atitudinale mult mai deschise, de tipul acceptării unei relații matrimoniale cu reprezentanții „germanilor” sau „sîrbilor” sau a unei relații de prietenie apropiată, intimă, cu reprezentanții tuturor celorlalte etnii, cu excepția „țiganilor (romilor)”, care totuși sunt acceptați

ca și colegi în aceeași profesie. Spre deosebire de aceste rezultate, pe eșantioanele naționale gradul de acceptare al „celuilalt etnic“ este mult mai redus, diferența ajungând în cazul raportării la „maghiari“ la 6,6 puncte ale ICCS, și la 5,73 puncte ale ICCS în privința raportării la „țigani (romi)“ pe eșantionul național studențesc, ceea ce echivalează cu o diferență de cel puțin două nivele ale deschiderii atitudinale pe scala instrumentalizată (care coboară, în primul exemplu, de la acceptarea „celuilalt“ ca „prieten apropiat“ înspre „coleg de serviciu“).

Se cuvine subliniat, totodată, faptul că se înregistrează în cercetarea noastră o importantă omogenitate a răspunsurilor pe întregul eșantion, identificată, bunăoară, în dialogul dintre operatori și subiecții chestionați prin înclinația celor din urmă de a se califica drept „bănățeni“ (îndeosebi în zona de la nord de Mureș, din județul Arad), deși locuiesc în afara granițelor Banatului istoric. Așadar, considerăm că în mare măsură inferențele noastre pot fi extrapolate și asupra Banatului, privit ca unitate simbolică de referință pentru majoritatea covârșitoare a locuitorilor zonei. Toate aceste tendințe evaluative articulate în jurul unor aprecieri identitare reciproc generoase reclădesc imaginea unui Banat plural etnic și cultural, în care dialogul cu „celălalt“ se pliază pe un tipar atitudinal primitiv, permisiv, plin de bunăvoință, reîntărindu-se contururile portretului regional zugrăvit de numeroșii analiști sociali sau istorici ai provinciei. Astfel, investigat din perspective disciplinare diferite, Banatul se înfățișează în studiile de natură istorică timpurii (Simu, 1924; Ciuhandu, 1940; Hockl, 1940; Dragomir, 1944) sau mai recente (Leu, 1993, 1996a, 1996b, 1998a, 2000b; Leu, Albert, 1995; Leu, Bocșan, 1996; Greffner, 1993; Neumann, 1997, 1999, Gräf, 2000), în cele din registrul demografiei istorice sau sociografiei (Ion, 1940; Feneșan, 1986; Crețan, 1999), sau în cele monografice (Schöffler, 1923; Molin, 1940), etnologice (Verdery, 1985, Gaga, 1997) ori cele propriu-zis sociologice sau de istorie socială (Groșoreanu, 1944a, 1944b, 1946; Negru, 1999) ca un spațiu al interferențelor culturale și al comunicării vii, reciproc îmbogățitoare pentru etniile locului. Constatările semnalate dovedesc încă o dată tensiunile inevitabile au putut fi depășite în secolele de conviețuire printr-un *ethos al învățării de la „celălalt“* și printr-o logică implicită asociaționistă, ce descoperă în exponentul alterității etnice un partener în atingerea unor scopuri inclusive, precum prosperitatea economică.

Tendința evocată mai sus poate fi urmărită și prin *replicile identitare* care rezultă din *oglinzirile reciproce* sugerate de scala lui E.S. Bogardus, în care am reținut doar acele etnii ce depășesc 30 de subiecți pe ansamblul eșantionului („români“, „maghiari“, „germani“, „sârbi“) și pentru care inferențele statistice sunt legitime. În *tabelul nr. 8* pot fi parcurse aceste dialoguri identitare, în care pe orizontală este menționată *etnia de referință*, iar pe verticală *etnia supusă evaluării*.

Cum se observă, toate etniile evocate produc o evaluare de sine (componentă nucleu a *autoetnoimaginii*) și o evaluare a „celuilalt“ (proprie *heteroetnoimagi-*

Tabelul nr. 8 Valorile ICCS pentru oglindirile identitare reciproce

Grupuri etnice de referință/ Grupuri etnice evaluate	Români	Maghiari	Germani	Sârbi
Români	24,46	24,14	24,72	23,25
Maghiari	18,38	24,61	19,59	17,78
Germani	21,02	22,33	23,80	20,50
Sârbi	20,84	20,27	21,70	23,35

ni), iar valorile scorului ICCS consolidează validitatea observațiilor anterioare, înregistrând scoruri peste 18 (cu o singură excepție, și ea în imediata vecinătate a acestei granițe simbolice, 17,78: aprecierea „maghiarilor“ de către „sârbi“).

Constatarea de mai sus echivalează cu încadrarea atitudinii față de alteritatea etnică pe treapta atitudinală cea mai permisivă, corespunzând acceptării celei mai profunde și mai apropiate relații potențiale cu „celălalt etnic“, adică o relație de căsătorie. Previzibil, confirmând teoria identității sociale (Tajfel, 1974, 1982), rezultatele ne dovedesc că deschiderea atitudinală față de sine este mai pronunțată decât deschiderea față de *out*-grup, cu o singură excepție, cea a „germanilor“, în cazul cărora se produce un discret fenomen de autodescalificare identitară, semnalat deja în stadiul al doilea al proiectului nostru, atunci când remarcăm o diminuare a numărului de etnici germani în dauna unor identități mixte. Însăși conștientizarea astăzi de către germani a rolului marginal din punct de vedere numeric al propriei etnii, spre deosebire de rolul de prim-plan de odinioară, provoacă o asemenea imagine de sine mai critică. Tendința a fost remarcată și în alte studii recente din regiune, în care identitatea autoreferențială a „neamțului“ devine „discredibilă“ (Chelcea, Lățea, 2000, p. 85), de vreme ce majoritatea reprezentanților etniei au emigrat în Germania, iar comunitatea a rămas mai mult un grup de referință prețuit imaginar, decât o realitate demografică nemijlocită. Astfel, se petrece o contaminare simbolică ce conduce la creșterea numărului de „germani“, prin care atunci când subiecții sunt solicitați să-și declare etnia proprie părăsesc definițiile aglutinate, așa cum se întâmplă în cazul subiectului ce se recunoaște doar „pe sfert german“ (în chestionarul cu codul U.P.58 din testul WAY), dar părăsește argumentativ o identitate mixtă în favoarea unei identități onorante, proprie unui grup de referință apreciat, precum cel al „nemților“ (Chelcea, Lățea, 2000, p. 61).

Pe ansamblu, însă, se impun scorurile foarte favorabile ale „maghiarilor“ la adresa celorlaltor etnii (ICCS peste 20), dar și scorurile foarte ridicate asociate „românilor“ de către „celălalt etnic“ (ICCS peste 23), apropiate de evaluările autoreferențiale, dovedind cum în situații de interacțiune netensionate, precum cele „bănățene“, dar inegale prin pondere demografică, etnia net majoritară atrage cu sine un scor apreciativ superior celorlaltor etnii minoritare.

Dacă urmărim valorile unui alt indicator expresiv, precum *centralitatea atitudinii față de un grup etnic*, calculat ca și pondere din eșantion a subiecților ce se referă la grupul respectiv (Chelcea, 1994, p. 280), și vom păstra cele trei pra-

guri de centralitate fixate în studiul derulat în 1994, se poate remarca, printr-o lectură comparativă, locul mai central în sistemul de atitudini față de alteritate ocupat de grupurile etnice din Banat, spre deosebire de cel înregistrat pe eșantionul național, așa cum reiese din *tabelul nr. 9*.

Tabelul nr. 9 Centralitatea atitudinii față de grupurile etnice pe un eșantion regional reprezentativ în 2001, comparativ cu eșantionul național studențesc reprezentativ din 1994 (pentru studiul anterior datele provin din Chelcea, 1994, p. 281)

Evaluator / evaluat	Români 2001 (868)		Români 1994 (1620)		Maghiari 2001 (92)		Germani 2001 (30)		Sârbi 2001 (31)	
	Nr.	(%)	Nr.	(%)	Nr.	(%)	Nr.	(%)	Nr.	(%)
Români	861	99,19	1500	92,6	92	100,0	30	100,0	31	100,0
Sârbi	809	93,20	1302	80,4	87	94,56	25	83,33	31	100,0
Maghiari	786	90,55	1357	83,8	89	96,73	27	90,00	29	93,54
Germani	830	95,62	1465	90,4	90	97,82	30	100,0	30	100,0
Evrei	747	86,05	1340	82,7	84	91,30	24	80,00	28	90,32
Țigani	759	87,44	1376	84,9	85	92,39	24	80,00	23	74,19
Bulgari	753	86,75	1284	79,3	85	92,39	25	83,33	31	100,0

Cum se poate distinge, am selectat pentru această comparare orientativă toate subeșantioanele etnice din eșantionul global mai mari de 30 de subiecți, pentru care se pot evidenția unele tendințe atitudinale. De exemplu, pe subeșantionul românesc regional din 2001 întregul set de atitudini (autoreferențial sau față de alteritate) se situează într-o zonă mai centrală decât pe eșantionul național din 1994, dar și pe cele trei subeșantioane neromânești, în 18 cazuri din 21 se înregistrează o centralitate atitudinală mai pronunțată față de rezultatele obținute în versiunea cercetării derulate la nivelul întregii țări.

Deși putem semnala în toate aceste cercetări doar anumite înclinații tendențiale, datorită compoziției diferite a eșantioanelor, ce ne îndreptățesc să afirmăm că „regiunea de vest a țării” se caracterizează printr-un tipar relațional mai deschis față de „celălalt etnic”, putem aprecia, într-un registru ipotetic, că asemenea diferențe spectaculoase nu se pot datora numai unui specific cultural diferit al regiunii, ci și unei anumite detensionări a relațiilor interetnice din țară față de începutul anilor 1990. La începutul perioadei postdecembriste, când multe atitudini negative latente ținute sub control de către regimul totalitar au putut să se activeze (Chelcea, 1994, pp. 286–287), alimentate și de un câmp al mesajelor din medii care în numeroase rânduri a favorizat maniera conflictuală de raportare la alteritate, astăzi actorii sociali diferiți etnic au învățat în mai mare măsură lecția comunicării cu „celălalt”. Anticipăm, astfel, că într-un eventual sondaj realizat acum la nivel național cu acest instrument de lucru s-ar obține rezultate mai favorabile decât cele culese în perioada 1992–1994.

În concluzie, dincolo de aceste remarci ipotetice, întrucât în termeni relativi se înregistrează scoruri atât de favorabile în toate registrele (indicele calității contactelor sociale, indicele de acceptare/respingere totală și indicele de centralitate a

atitudinii), putem decide că unitatea de referință a studiilor noastre, Banatul, *se ipostaziază prin intermediul instrumentelor de analiză pe care le-am valorificat, în consonanță cu tendințele semnalate de cercetările anterioare desfășurate în regiune, drept un teritoriu al comunicării interetnice fertile, confirmându-se ipoteza nr. 2 (I₂)*.

Pentru a analiza al treilea registru ipotetic al proiectului nostru vom recurge la o analiză de varianță, precum și la testarea semnificației între medii (acolo unde este cazul) pentru a pătrunde în profunzimea straturilor sociologice care articulează evaluarea „celuilalt”, fie el etnic sau regional, intenționând să răspundem la câteva întrebări ce depășesc nivelul cunoașterii descriptive a fenomenelor investigate: *ce variabile de status sunt influente în construirea unei anumite grile de întâmpinare a „celuilalt”? Putem discerne unele trăsături specifice care definesc un subiect colectiv ce elaborează o imagine de sine și o imagine a alterității anume? Prin ce se diferențiază portretele de grup astfel conturate?* Încercând să oferim un răspuns la toate aceste interogații, prezentăm succint în cele ce urmează o succesiune de *portrete sociologice colective pe întregul eșantion*, începând cu identitățile etnice și sfârșind cu cele regionale, focalizându-ne atenția asupra acelor subcategorii ale variabilelor independente proprii eșantionului global care evidențiază prezența unor diferențe semnificative în atitudinea îngemănată față de grupul vizat. Vom încerca, așadar, să aflăm, atunci când zugrăvim un portret identitar etnic sau regional, ce categorii ale eșantionului adoptă un set de atitudini mai generoase (operaționalizate prin intermediul ICCS): cei cu o instrucție mai consistentă sau cei cu o instrucție mai modestă, cei tineri sau cei vârstnici, orașenii sau locuitorii satelor, bărbații ori femeile, românii sau celelalte etnii?

6.3.2. Portrete sociologice ale autorilor imaginii de sine și ai imaginii „celuilalt”

6.3.2.1. „Românii”

Cum s-a subliniat deja, pentru că avem o apreciere autoreferențială (a *in*-grupului) pentru majoritatea covârșitoare a subiecților chestionați (82,1%), grupul etnic al „românilor” înregistrează scorul cel mai ridicat al ICCS pe întregul eșantion. În *tabelul nr. 10* sunt prezentate acele variabile de status care au fost incluse în cadrul chestionarului B din *Anexa nr. 15*, precum și comparațiile între medii, subcategoriile variabile independente între care se pot semnală diferențe semnificative în deschiderea atitudinală (cuantificată prin valorile ICCS), diferențele între medii, toate însoțite de pragurile de semnificație pentru aceste comparații. Convențional, cu NS am notat inexistența unei diferențe semnificative între mediile ICCS pentru diferitele subcategorii ale variabilelor independente corespondente.

Se remarcă, așadar, o omogenitate consistentă în evaluarea „românilor”, indiferent de gen, nivel de instrucție și vârstă, dar o diferență pe ansamblu semnificativă între diferitele grupuri etnice. Merită semnalat că nu am introdus, în cadrul

Tabelul nr. 10 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului etnic al „românilor”

Români		ICCSm=24.48			
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategoriile ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-J)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	NS	-	-	-	-
Școlarizare	NS	-	-	-	-
Rezidență	F(3, 1046)=8,070	p<0,001	Urban mare – urban mediu	0,5929	p<0,001
			Urban mare - rural	0,8868	p<0,001
			Urban mic - rural	0,7350	p=0,009
Vîrstă	NS	-	-	-	-
Etnie	F(8, 1041)=9,108	p<0,001	-	-	-

hărților sociologice care vor urma, calcularea diferențelor semnificative între medii (I-J) decât pentru cele patru subcategorii etnice („români“, „maghiari“, „germani“ și „sârbi“) cu un număr mai ridicat de 30 de subiecți pe eșantion, deși, desigur, atunci când am efectuat analiza de varianță au fost luați în considerare toți participanții la anchetă, inclusiv cei ce aparțineau celorlalte cinci etnii mai slab reprezentate („croatii“, „bulgari“, țigani (romi)“, „slovaci“ și „ucraineni“). Din acest motiv am putut obține diferențe statistic semnificative pe ansamblul eșantionului atunci când realizăm comparații între medii în funcție de diferitele categorii etnice, dar diferențele perechi nu au fost incluse în tabel decât în situația în care cei doi termeni ai comparației erau asociați celor patru etnii consistent reprezentate, considerînd că numai în acest mod putem obține o validitate statistică rezonabilă a argumentației. Pentru o lectură mai sugestivă a acestor date, vom reprezenta grafic, în cele ce urmează, la fiecare hartă sociologică, acele categorii (variabile independente de status) ale eșantionului pentru care se înregistrează asemenea diferențe semnificative dintre medii, precizînd subcategoriile ce alcătuiesc categoria înglobantă (de exemplu, în cadrul variabilei „etnie“, între scorurile ICCS atribuite unui anumit grup etnic sau regional de către diversele comunități etnice).

Astfel, în asociere cu *tabelul nr. 10*, în *figura nr. 1* este înfățișată reprezentarea grafică a evaluării „românilor“ de către grupurile etnice importante din regiune, așa cum a rezultat din prelucrarea statistică, evidențiindu-se încă o dată generozitatea deschiderii față de grupul etnic de referință al majorității.

În privința celorlalte variabile independente angrenate în prelucrarea statistică, doar mediul de rezidență generează diferențe semnificative în aprecierea „românilor“, constatare ce nuanțează rezultatele obținute pe eșantionul național reprezentativ în care, în privința atitudinii românilor față de ei înșiși, femeile comparativ cu bărbații, persoanele din mediul rural în dauna celor din mediul

urban și straturile generaționale tinere față de cele vîrstnice probau o atitudine mai intens pozitivă față de grupul etnic românesc (Chelcea, 1994, p. 236). La noi, pe ansamblul eșantionului, nu există diferențe semnificative în funcție de gen și vîrstă în prețuirea acordată „românilor” — fapt încurajator —, iar, în opoziție cu tendința semnalată în cercetarea precedentă, subiecții din mediul urban sunt mai deschiși atitudinal față de grupul etnic majoritar decît cei din mediul rural, așa cum reiese din *tabelul nr. 10*, precum și din *figura nr. 2*.

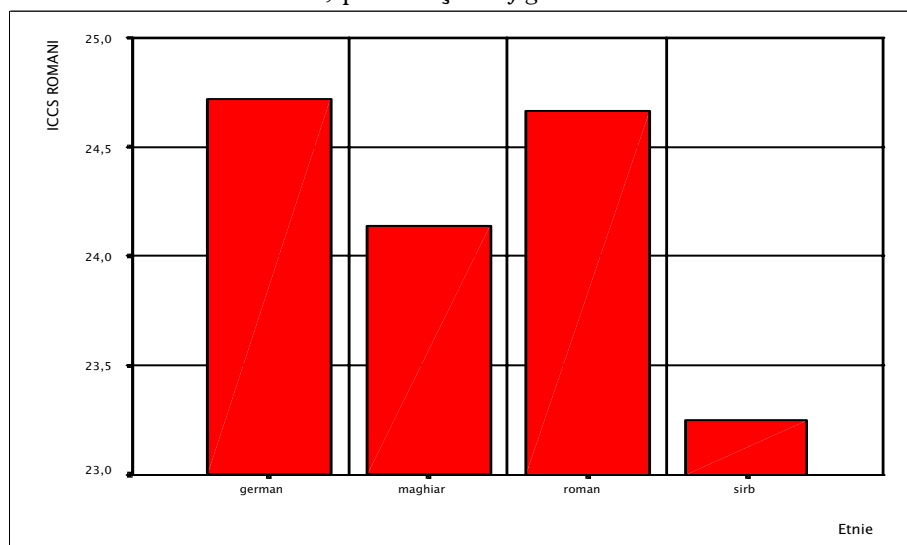

Figura nr. 1 Evaluarea „românilor” în cadrul eșantionului global în funcție de etnia subiecților

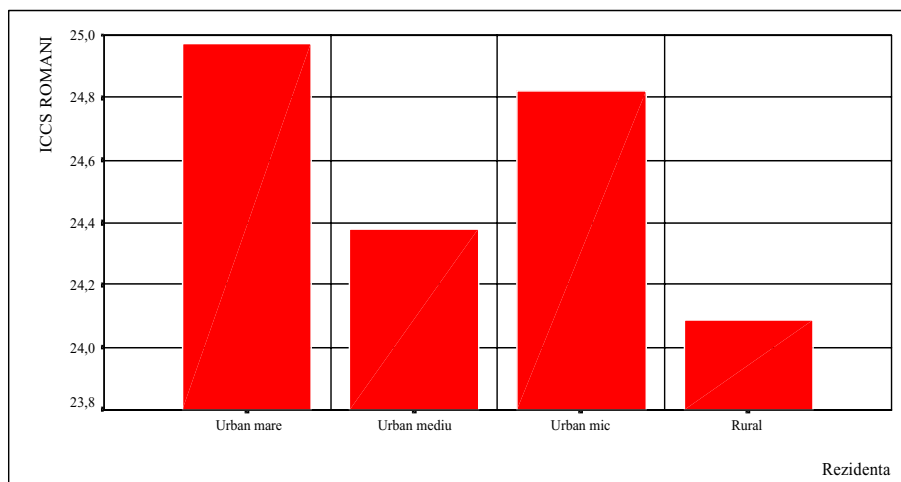

Figura nr. 2 Evaluarea „românilor” în cadrul eșantionului global în funcție de mediul de rezidență

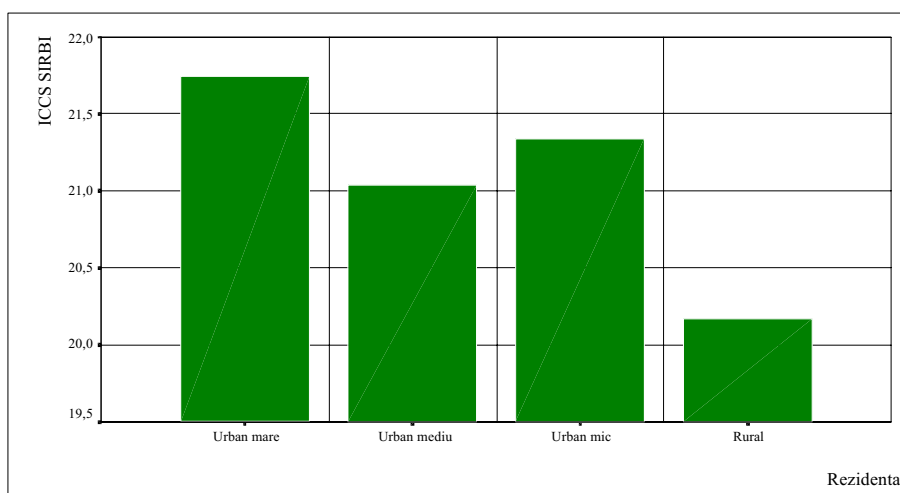
Cea mai substanțială diferență (0,735) în scorurile ICCS asupra „românilor“ se înregistrează între subcategoriile rezidențiale „urban mare“ și „rural“, evidențiind un *pattern* atitudinal modelat specific de apartenența rezidențială pe care îl vom regăsi față de toate celelalte identități etnice și regionale.

6.3.2.2. „Sîrbii“

Rezultatele asupra etniei „sîrbilor“ sunt înfățișate în *tabelul nr. 11* și în *figurile nr. 3 și 4* și se pliază pe același contur apreciativ, cu un nivel al deschiderii față de „celălalt“ remarcabil (cu o valoare medie a ICCS= 20,94).

Tabelul nr. 1 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului etnic al „sîrbilor”

<i>Sîrbi</i>	ICCSm=20.94				
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategoriile ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-J)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	NS	-	-	-	-
Școlarizare	NS	-	-	-	-
Rezidență	F(3, 981)= 3,499	p=0,015	Urban mare – rural	1,5728	p=0,012
Vîrstă	F(3, 978)= 8,439	p=0,001	Pînă la 35 de ani – peste 66 de ani	2,9157	p<0,001
			36-50 de ani – peste 66 de ani	2,8416	p<0,001
			51-65 de ani – peste 66 de ani	3,1840	p<0,001
Etnie	NS	-	-	-	-

Figura nr. 3 Evaluarea „sîrbilor” în cadrul eșantionului global în funcție de mediul de rezidență

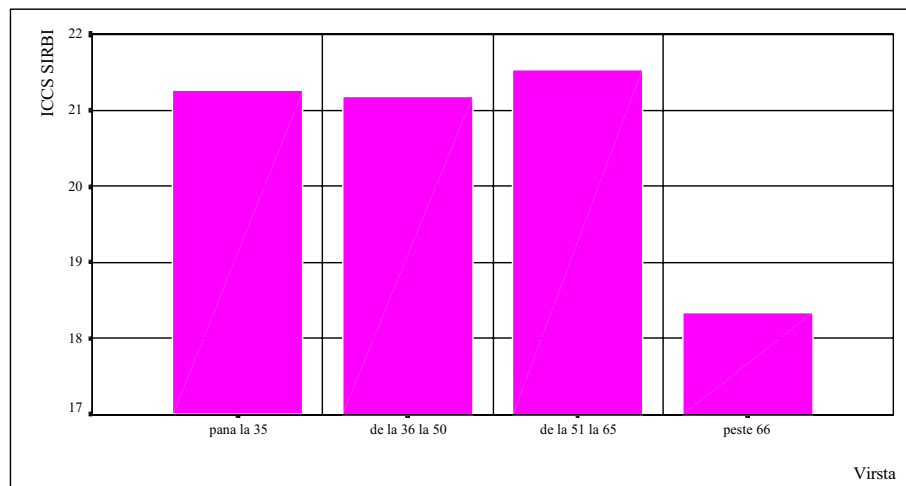

Figura nr. 4 Evaluarea „sîrbilor” în cadrul eșantionului global în funcție de vîrstă

Se poate observa din nou scorul mai favorabil obținut în mediul urban (îndeosebi în „urbanul mare”, unde există chiar și o diferență statistic semnificativă) față de mediul rural, ceea ce sugerează achiziționarea unui model de raportare cosmopolit, permisiv. Totodată, în toate cele patru tipuri de rezidențe se depășește granița simbolică ICCS=18, corespunzătoare nivelului cel mai înalt al inițierii unei relații potențiale cu „celălalt” (acceptarea unei căsătorii), inclusiv într-un mediu natural mai tradiționalist, precum cel rural, fapt ce accentuează o dată în plus deschiderea interetnică a regiunii.

Faptul că există o diferență statistic semnificativă între toate cele patru categorii de vîrstă premergătoare limitei de 65 de ani, și categoria de peste 66 de ani sugerează persistența, în termeni relativi, a unui gen de retractilitate la grupa generatională mai avansată, care precede prin experiența de viață timpurie perioada comunistă. O asemenea tendință ar putea să ilustreze — o cercetare viitoare ar putea confirma sau invalida această ipoteză — persistența unei anumite tensiuni româno-sîrbe în perioada interbelică, fapt atestat de studiile istorice¹, îndeosebi după preluarea Banatului de către administrația română de la cea sîrbă imediat după primul război mondial. Tensiunea simbolică, accentuată din nou, pe baza unor comandamente ideologice, curînd după perioada celui de-al doilea război mondial, prin condamnarea în bloc a întregii etnii sub acuzația de „titoism” (Vighi, Marineasa, 1994; Vultur, 1997), s-a diminuat însă considerabil

¹ Așa cum reiese, bunăoară, din colecția de documente *1918 la români. Desăvîrșirea unității național statale a poporului român. Documente externe (1916–1918)*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, vol. II, pp. 1251–1253, 1287–1289, 1312–1314, și *Desăvîrșirea unității național statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. Documente interne și externe* (august 1918–iunie 1919), vol. III, pp. 77–78, 120–122, 131–132, 164–165, 265–267.

în ultimii ani ai comunismului, când datorită relativei liberalizări politice și economice din țara vecină, în imaginarul social al bănățenilor „sîrbii” au reînceput să fie priviți apreciativ, ca un fel de fereastră spre Occident a românilor, așa cum reiese și din interviul din arhiva noastră de istorie orală, realizat cu Ion Munteanu (A, 5/21, p. 13): „pentru noi (românii, n.ns.), ei (sîrbii, n.ns.) au fost atunci, în vremea întunericii și foametei de la sfîrșitul anilor '80, poarta spre lumea normală, civilizată”. Așadar, pe ansamblu, portretul „sîrbilor” se arată a fi construit într-o tonalitate luminoasă, fiind întrecut în intensitatea unei raportări pozitive față de alteritate numai de portretul „neamțului”.

6.3.2.3. „Maghiarii”

Harta sociologică a „maghiarilor”, chiar dacă mai critică decît cea a sîrbilor, oferă și ea scoruri generoase ale raportării la acest grup etnic (media ICCS= 18,84), așa cum se poate observa în *tabelul nr. 12* și în *figurile nr. 5, 6 și 7*.

Tabelul nr. 12 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului etnic al „maghiarilor”

Maghiari	ICCSm=18,84				
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategoriile ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	NS	-	-	-	-
Școlarizare	NS	-	-	-	-
Rezidență	F(3,960)=4,131	p=0,006	Urban mare – rural	2,2848	p=0,003
Vîrstă	F(3,957)=4,913	p=0,002	Pînă la 35 de ani – 36-50 de ani	-1,7629	p=0,05
			Pînă la 35 de ani – 51-65 de ani	-1,8486	p=0,043
			36-50 de ani – peste 66 de ani	2,3494	p=0,041
			51-65 de ani – peste 65 de ani	2,4351	p=0,036
Etnie	F(8, 956)=10,147	p<0,001	Maghiari - români	6,2388	p<0,001
			Maghiari – sîrbi	6,8402	p=0,003

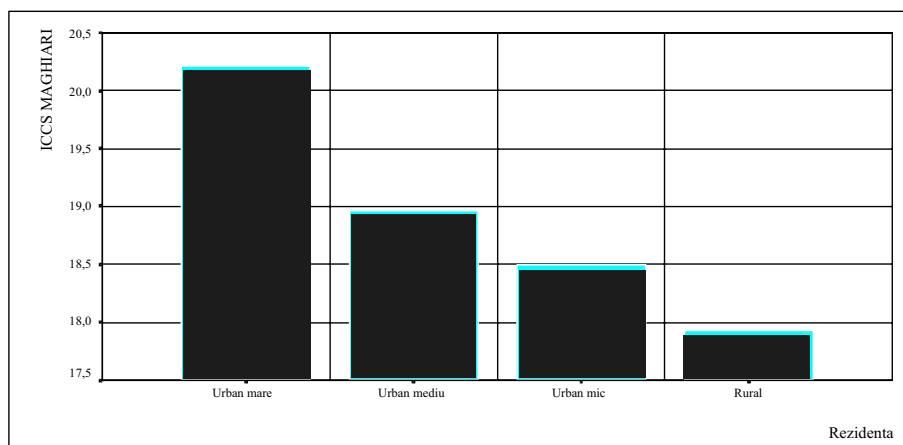

Figura nr. 5 Evaluarea „maghiarilor” în cadrul eșantionului global în funcție de mediul de rezidență

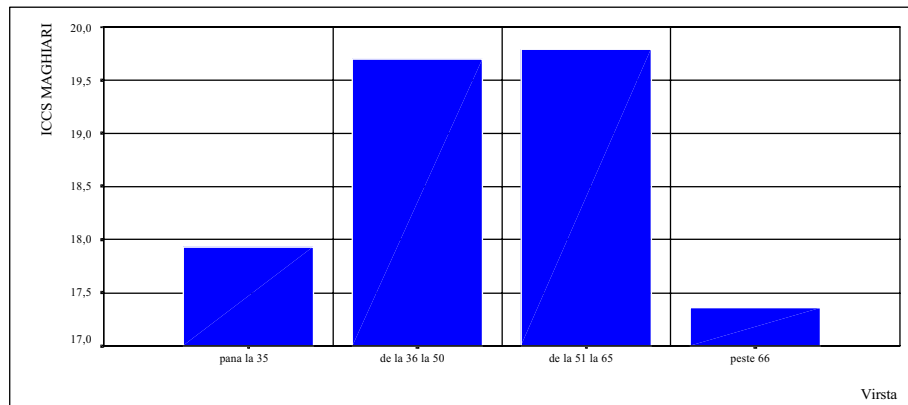

Figura nr. 6 Evaluarea „maghiarilor” în cadrul eșantionului global în funcție de vîrstă

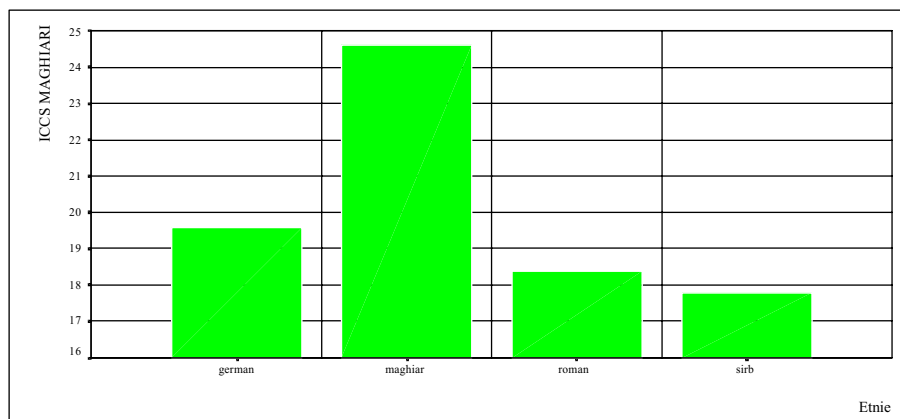

Figura nr. 7 Evaluarea „maghiarilor” în cadrul eșantionului global în funcție de etnie

Se înregistrează aceeași tendință semnalată și în raportarea la celelalte etnii. Astfel, se obțin scoruri mai favorabile la ICCS în mediul urban față de mediul rural (cu o diferență maximă, statistic semnificativă, între „urbanul mare“, acolo unde prezența demografică a maghiarilor este cea mai pronunțată, și „rural“), și la atitudinea autoreferențială (a maghiarilor față de propria etnie), comparativ cu celelalte etnii, cu diferențe statistic semnificative între mediile de evaluare ale maghiarilor și românilor (6,2388), precum și ale maghiarilor și sîrbilor (6,8402).

Dar se pot evidenția, totodată, și scorurile mai ridicate în grupele de vîrstă mediane, față de cele extreme (tinere sau foarte vîrstnice), ceea ce sugerează, în același registru ipotetic, achiziționarea unei atitudini remanente dezangajante la vîrstnici, care se va regăsi la adresa tuturor etniilor, dar și o socializare secundară a tinerilor în anii post-decembriști ce a accentuat o raportare la etnia maghiarilor într-o manieră critică.

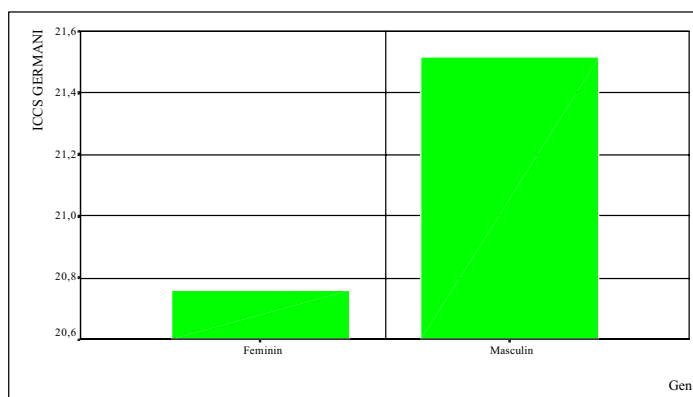

6.3.2.4. „Germanii“

Confirmându-se întocmai concluziile celorlalte stadii ale proiectului nostru, ce conturaseră relația privilegiată „româno-germană“ la nivelul imaginarului identitar bănățean, cercetarea de față reîntărește calitatea de grup de referință în plan simbolic a „nemților“, etnia care a jucat un rol foarte important în regiune — nu numai demografic, dar și istoric — de cel puțin două secole și jumătate (Schöffler, 1923; Simu, 1924; Hockl, 1940; Grofșoreanu, 1944a; Verdery, 1985; Greffner, 1993; Leu, 1996b, 2000b). În *tabelul nr. 13*, precum și în *figurile nr. 8, 9, 10 și 11* sunt sintetizate principalele trăsături ale atitudinii față de „german“, așa cum au rezultat din cercetările noastre.

Tabelul nr. 13 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului etnic al „germanilor”

<i>Germani</i>	ICCSm=21,15				
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategoriile ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	$t(1014)=-1,965$	$p=0,05$	F=20,7580 M=21,5174	-0,7494	$p=0,05$
Școlarizare	NS	-	-	-	-
Rezidență	F(3, 1012)=6,921	$p<0,001$	Urban mare – rural	2,2111	$p<0,001$
Vîrstă	F(3, 1009)=4,922	$p=0,002$	Pînă la 35 de ani – peste 66 de ani	1,6758	$p=0,048$
			36-50 de ani – peste 66 de ani	2,2874	$p=0,002$
			51-65 de ani – peste 66 de ani	2,2437	$p=0,004$
Etnie	F(8, 1007)=3.185	$p<0,001$	-	-	-

Figura nr. 8 Evaluarea „germanilor” în cadrul eșantionului global în funcție de gen

Deși scorurile ICCS sunt, în valori absolute, foarte favorabile, această primă diferențiere semnificativă datorată genului, în care atitudinea femeilor este mai reținută decât cea a bărbaților în raport cu etnia germană, contrastează nuanțat

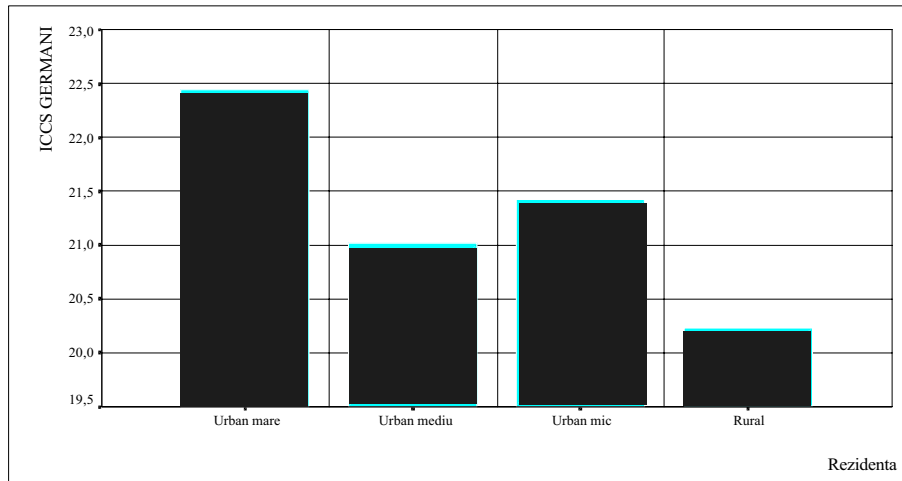

Figura nr. 9 Evaluarea „germanilor” în cadrul eșantionului global în funcție de mediul de rezidență

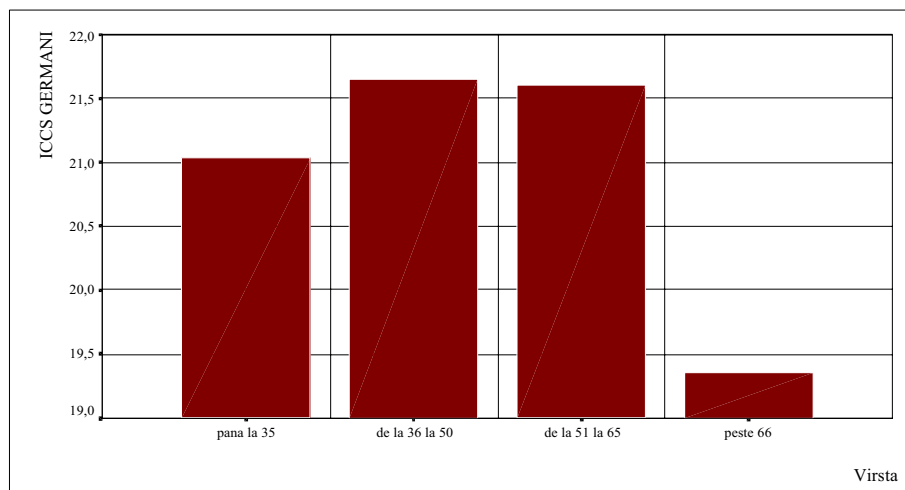

Figura nr. 10 Evaluarea „germanilor” în cadrul eșantionului global în funcție de vîrstă

cu o constatare a cercetării de acum aproape un deceniu, derulată la nivel național. Astfel, deși în general atitudinea subiecților de gen feminin era mai puțin pozitivă decît a subiecților de gen masculin față de minoritățile etnice, față de etnia germană nu se putea evidenția o asemenea rezervă simbolică între femei și bărbați, cele două categorii fiind deopotrivă de generoase atunci cînd se raportau la această etnie (Chelcea, 1994, p. 238) .

Studiile anterioare au evidențiat, totodată, o însemnată proiecție simbolică pozitivă asupra „neamțului“ și în lumea rurală bănățeană (Chelcea, Lățea, 2000, pp. 75–86). Abordările dintr-o perspectivă demografică semnalaseră, de altfel, o prezență importantă a etniei germane atât în lumea satelor, cât și în lumea citadină, dar în spațiul urban „nemții“ au jucat un rol economic și politic de prim-plan de-a lungul a peste două secole (Neumann, 1997, pp. 55–61; Gräf, 2000, pp. 26–29). Această prezență mai marcantă în mediul citadin, în egală măsură numerică și simbolică, credem că este responsabilă pentru aprecierea sporită a etniei germane în localitățile urbane, față de cele rurale, fenomenul fiind cu atât mai accentuat în „urbanul mare“ (diferența semnificativă statistic între „urbanul mare“ și „rural“ ajungând la peste 2 puncte ICCS).

În ceea ce privește influența straturilor generaționale, se poate remarca persistența aceluiași tipar atitudinal prin care subiecții de „peste 66 de ani“ manifestă o atitudine semnificativ statistic mai reticentă decât toate celelalte grupe de vîrstă. Și în cazul „germanilor“ autoevaluarea este moderat mai favorabilă decât heteroevaluarea, însă doar pe ansamblul etniilor, fără să se înregistreze diferențe statistic semnificative între cele patru etnii puternic reprezentate în eșantionul global.

6.3.2.5. „Evreii“

Ajunși astăzi o prezență demografică foarte discretă — 0.17% pe întregul Banat (Neumann, 1997, p. 61) —, evreii au avut și ei un rol însemnat în plan simbolic în regiune, contribuind considerabil la ascensiunea economică a provinciei, ajungînd astăzi o *identitate problematică* (Neumann, 1999; Vultur, 2000b). O asemenea calificare identitară este întărită de portretul sociologic colectiv al evaluatorilor lor de astăzi din regiune, așa cum apare el în *tabelul nr. 14*, precum și în

Tabelul nr. 14 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului etnic al „evreilor“

<i>Evrei</i>	ICCSm=18,08				
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategoriile ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-J)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	NS	-	-	-	-
Școlarizare	F(4, 902)=2,461	p=0,044	-	-	-
Rezidență	F(3, 910)=6,945	p<0,001	Urban mare – urban mediu	2,8379	p=0,002
			Urban mare – urban mic	2,3632	p=0,025
			Urban mare – rural	2,6725	p<0,001
Vîrstă	F(3, 907)=4,363	p=0,005	36-50 de ani – peste 66 de ani	2,7552	p=0,011
			51-65 de ani – peste 66 de ani	2,9507	p=0,006
Etnie	F(8, 905)=2,927	p=0,003	-	-	-

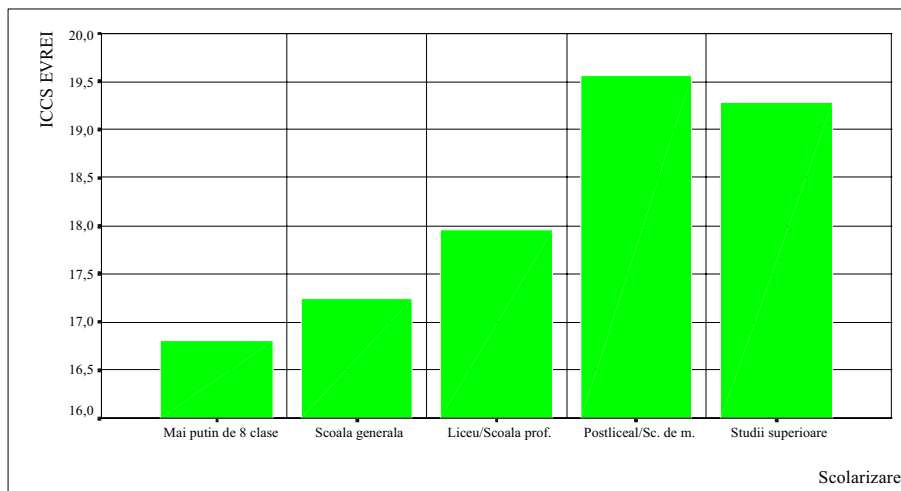

Figura nr. 12 Evaluarea „evreilor” în cadrul eșantionului global în funcție de nivelul de școlarizare

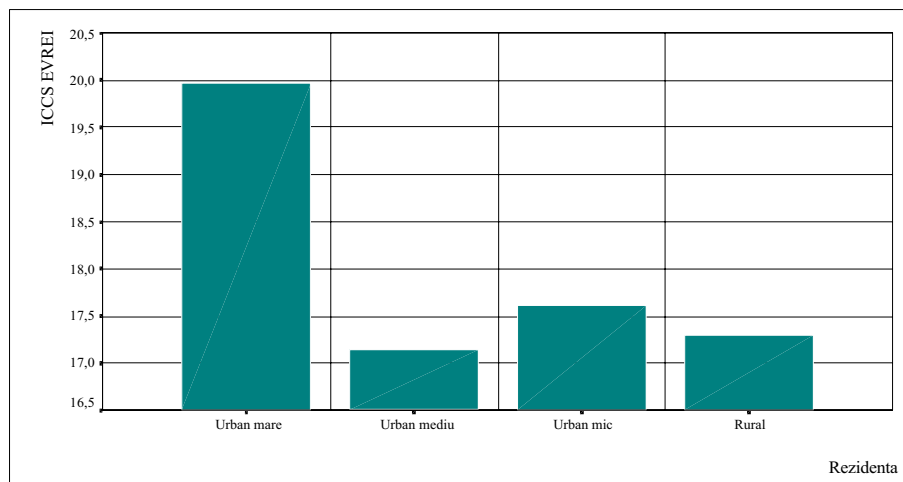

Figura nr. 13 Evaluarea „evreilor” în cadrul eșantionului global în funcție de mediul de rezidență

figurile nr. 12, 13, 14 și 15, în care, cu excepția genului, se înregistrează diferențe statistice semnificative în funcție de celelalte patru variabile independente de status. Astfel, școlarizarea ne înfățișează un tablou grăitor, ce exclude oricum antisemitismul (de vreme ce varianta cea mai defavorabilă pe baza scorului ICCS este în jur de 16.8, echivalentă aprobării unei relații de prietenie intensă) și sugerează că, în pofida omogenității evaluărilor, pe măsura sporirii nivelului de in-

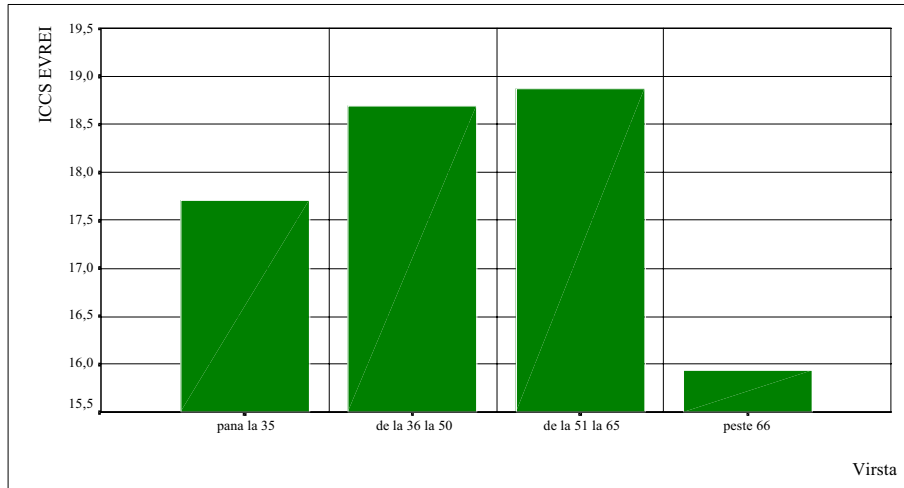

Figura nr. 14 Evaluarea „evreilor” în cadrul eșantionului global în funcție de vîrstă

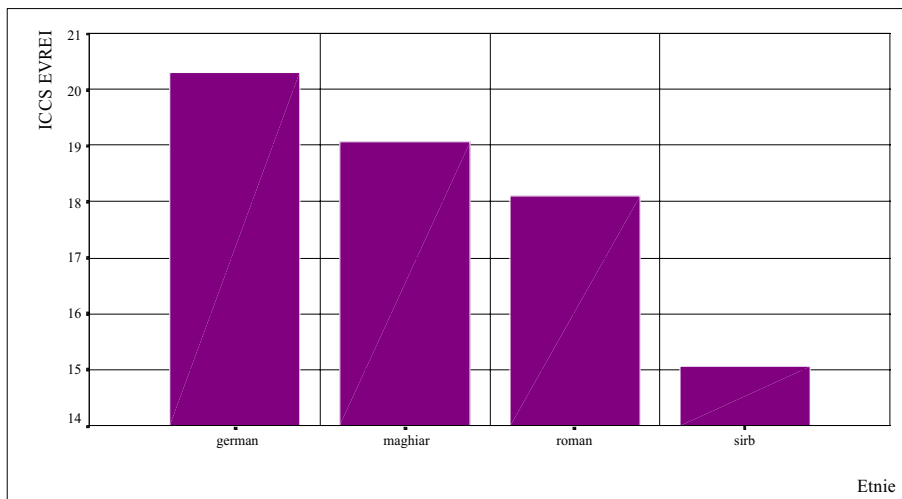

Figura nr. 15 Evaluarea „evreului” în cadrul eșantionului global în funcție de etnie

strucție crește și aprecierea „evreului”. Dacă în registrul anterior, prin intermediul analizei de varianță, diferența statistic semnificativă era semnalată doar pe ansamblul eșantionului în funcție de nivelul de școlarizare, mediul de rezidență furnizează numeroase diferențe statistic semnificative între subcategoriile sale în raportarea la „evrei”, îndeosebi între „urbanul mare” și celelalte tipuri de urban sau rural, sugerîndu-se o integrare mai pronunțată a „evreilor”, la nivelul reprezentărilor identitare reciproce, în orașele mari ale regiunii.

De asemenea, atitudinile mai negative față de „celălalt evreu“ se înregistrează în grupul de vîrstă „peste 66 de ani“, cu diferențe între medii ale ICCS semnificative statistic care oscilează între 2,7552 (față de grupul de vîrstă 36–50 de ani) și 2,9507 (față de cei din intervalul 51–65 de ani).

Merită subliniată omogenitatea aprecierii „evreului“ de către etniile importante ale zonei, germanii fiind caracterizați printr-un scor foarte generos la adresa acestui grup etnic, în pofida moștenirii unei memorii traumatice bilaterale după cel de-al doilea război mondial. Toate aceste remarci ne îndreptățesc să afirmăm că, deși reprezintă astăzi o realitate etnică aproape dispărută, la nivelul imaginarului identitar „evreul bănățean“ rămâne un reper relațional important, care ipostaziază mai degrabă o grilă de așteptare plină de căldură, decît un antisemitism potențial.

6.3.2.6. „Țigani (romii)“

Identitate etnică ce constituie referința negativă a raportărilor identitare din regiune (Chelcea, Lățea, 2000, pp. 98–104), etnia „țiganilor (romilor)“ este înfățișată policrom, încărcată de tensiuni, dar și de unele deschideri relaționale. Foarte grăitor este portretul acestora, care exprimă cea mai pronunțată rezervă atitudinală interetnică, dar care înregistrează scoruri ale ICCS mult mai favorabile în zonă (media fiind 10.04) decît cele obținute pe eșantioanele naționale, așa cum am argumentat în subcapitolul anterior al lucrării. Se cuvine să subliniem omogenitatea remarcabilă a atitudinilor, căci gradul de retractilitate față de reprezentanții acestei etnii nu evidențiază diferențe statistic semnificative în funcție de școlarizare (surprinzător, cei cu studii superioare nefiind cu nimic mai generoși în raportarea la „celălalt țigan“ decît cei neinstruiți) sau straturi generaționale (vîrstnicii, maturii și tinerii fiind la fel de rezervați), printr-un fel de neașteptat ecumenism sociologic al evaluării. Rezultatele acestor aprecieri produse la adresa „țiganilor (romilor)“ sunt rezumate în *tabelul nr. 15* și în *figurile 16* și *17*.

Tabelul nr. 15 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului etnic al „țiganilor (romilor)“

Țigani	ICCSm=10,04				
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategoriile ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-J)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	t(925)= - 2,938	p=0,003	F=9,0551 M=10,385	-1,9428	p=0,003
Școlarizare	NS	-	-	-	-
Rezidență	F(3, 923)=5,519	p=0,001	Urban mare – urban mic	-3,0655	p=0,023
			Urban mediu – urban mic	-3,6984	p=0,005
			Urban mediu – rural	2,5495	p=0,027
Vîrstă	NS	-	-	-	-
Etnie	F(8, 918)=4,664	p<0,001	-	-	-

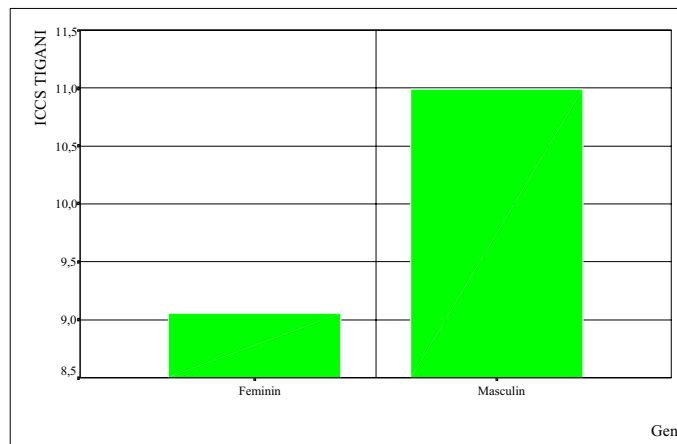

Figura nr. 16 Evaluarea „țiganilor (romilor)” în cadrul eșantionului global în funcție de gen

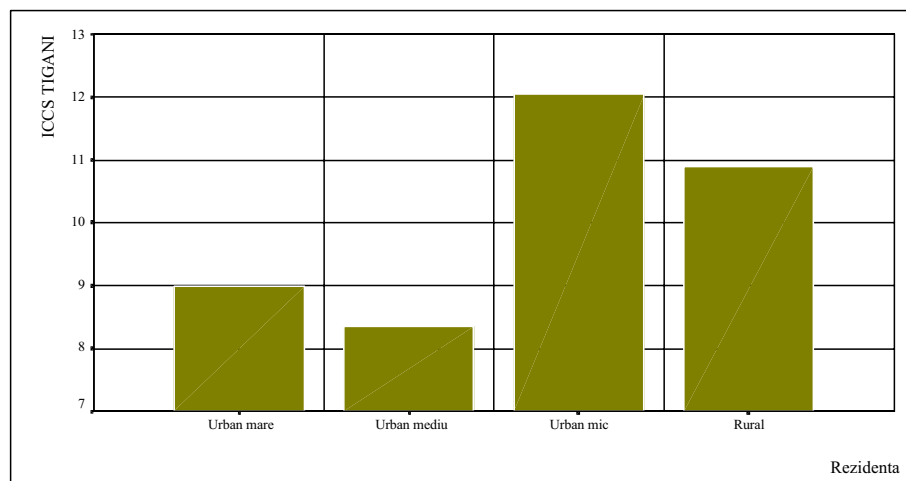

Figura nr. 17 Evaluarea „țiganilor (romilor)” în cadrul eșantionului global în funcție de mediul de rezidență

Se cuvine, de asemenea, semnalată tendința femeilor de a privi mai critic înspre această etnie, exprimând o atitudine similară cu cea articulată pe eșantionul național la adresa tuturor alterităților etnice (Chelcea, 1994, p. 239), dar și reluarea des invocatei ipoteze a prezenței demografice mai consistente ca predictor al unei integrări mai pronunțate. Astfel, fiind mai numeroși îndeosebi în zona „urbană mică” și în cea „rurală”¹, „țiganii (romii)” sunt mai prețuiți chiar în

¹ Datele demografice au fost colectate din „Population. Demographical Structure”, în *Romanian Statistical Yearbook*, 2000, vol. 1, pp. 123-136.

aceste medii rezidențiale, înregistrându-se diferențe statistic semnificative ale valorilor ICCS față de „urbanul mare“ și cel „mediu“. Faptul că un capital educațional superior nu este întotdeauna un bun predictor al unei raportări interetnice deschise, mai ales în cazul unor etnii față de care se înregistrează indici negativi de acceptare/respingere totală — așa cum se întâmplă deopotrivă în studiul nostru, dar și în cel derulat pe un eșantion național studentesc (Chelcea, 1994, p. 284) privitor la „țigani (romi)“ —, este un fenomen îngrijorător, ce indică faptul că socializarea secundară (precum cea dobândită prin intermediul școlii sau al mass-mediei) nu încurajează întotdeauna dezagregarea prejudecăților interetnice.

6.3.2.7. „Bulgarii“

Multe din trăsăturile evocate deja privitor la celelalte etnii se regăsesc în atitudinile îngemănate la adresa „bulgarilor“, ce sunt rezumate în *tabelul nr. 16* și în *figurile nr. 18, 19, 20, 21*. Astfel, subiecții cu un nivel de instrucție scăzut exprimă o atitudine mai rezervată față de cei cu un nivel al studiilor mai înalt (cu o diferență statistic semnificativă între cei cu „mai puțin de 8 clase“ și cei cu „școală postliceală“), după cum grupa de vîrstă „peste 66 de ani“ este singura care manifestă o atitudine mai reținută la adresa acestei etnii.

Întrucît marea majoritate a reprezentanților acestei etnii trăiește la sate, scorurile ICCS la adresa „bulgarilor“ nu mai sunt, ca în celelalte cazuri, atît de critice în mediul rural, singura diferență statistic semnificativă intercategorială manifestîndu-se între „urbanul mare“ și „urbanul mediu“.

Se impune atenției, totodată, evaluarea mult mai rezervată a „sîrbilor“ față de „bulgari“, comparativ cu raportările „germanilor“, „românilor“ și „maghiarilor“ (ajungînd la diferențe între medii statistic semnificative de 6,1992 puncte ICCS în cel din urmă caz), fapt ce sugerează prezența unei relative tensiuni

Tabelul nr. 16 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului etnic al „bulgarilor“

<i>Bulgari</i>	ICCS _m =18,04				
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategorii ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-J)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	NS	-	-	-	-
Școlarizare	F(4, 910)= 2,391	p=0,004	Mai puțin de 8 clase – școala postliceală	-3,1749	p=0,046
Rezidență	F(3, 918)= 4,063	p=0,007	Urban mare – urban mediu	2,4201	p=0,007
Vîrstă	F(3, 915)= 3,156	p=0,024	51-65 de ani – peste 66 de ani	2,5301	p=0,020
Etnie	F(8, 913)= 3,696	p<0,001	Maghiar – sîrb	6,1992	p=0,008
			Român – sîrb	4,9751	p=0,028
			Germani-sîrbi	5,4286	p=0,05

interetnice între cele două grupuri de origine slavă care conviețuiesc în regiune. Pe ansamblu, însă, cu o medie ICCS de 18,04, această etnie încheie „clasamentul” *sui-generis* format din cinci etnii („germani”, „sârbi”, „maghiari”, „evrei” și „bulgari”) ce alcătuiesc un grup identitar omogen, față de care se înregistrează o deschidere atitudinală remarcabilă, echivalentă pragului atitudinal cel mai generos (ICCS = 18), al acceptării inițierii unei relații de căsătorie cu exponenții alterității.

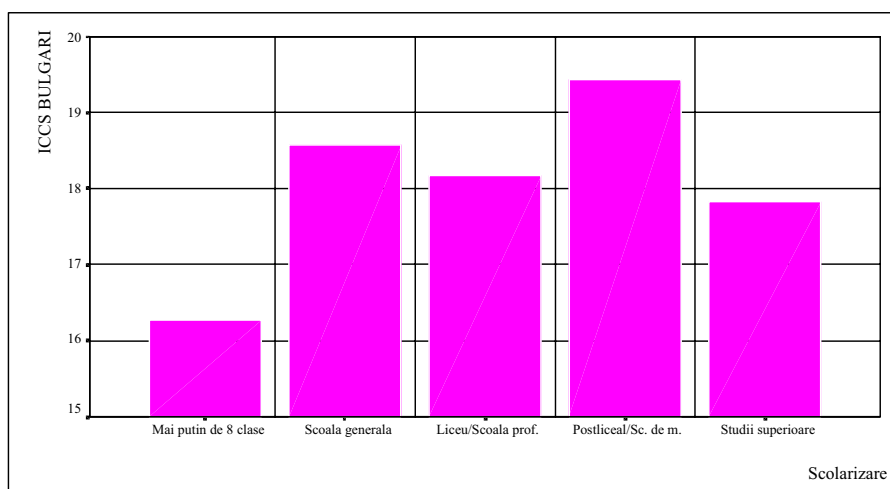

Figura nr. 18 Evaluarea „bulgarilor” în cadrul eșantionului global în funcție de nivelul de școlarizare

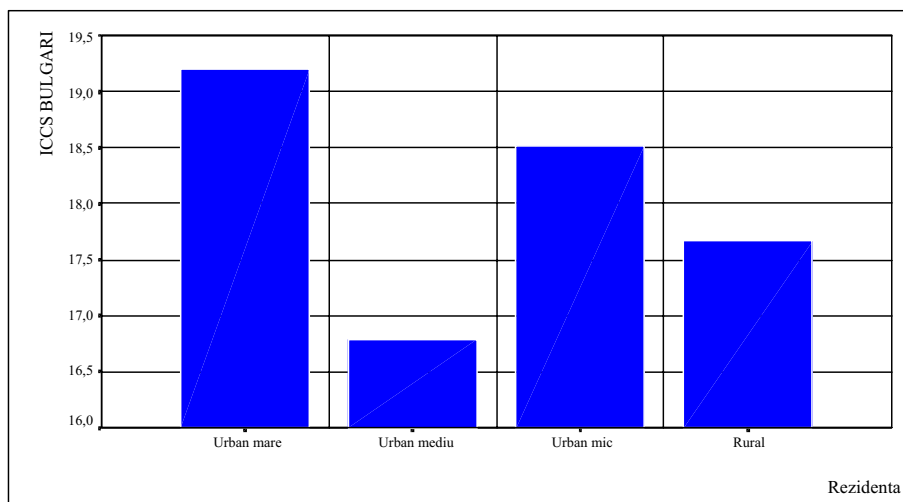

Figura nr. 19 Evaluarea „bulgarilor” în cadrul eșantionului global în funcție de mediul de rezidență

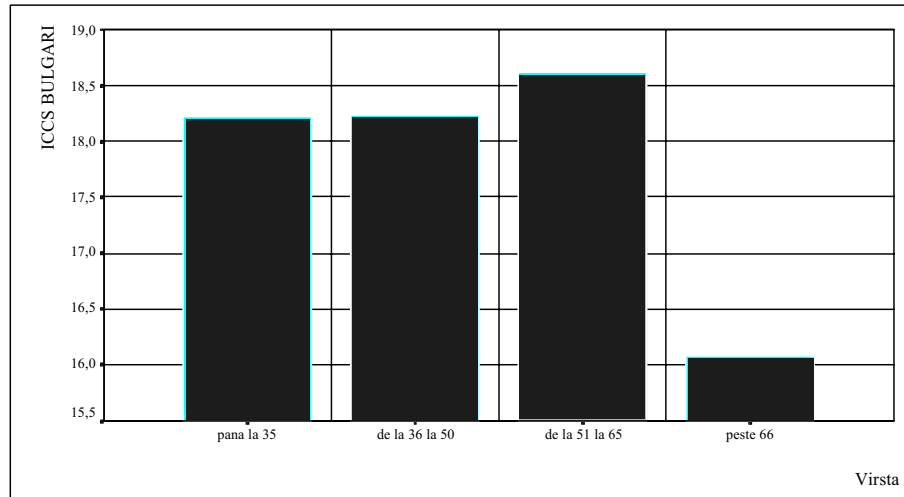

Figura nr. 20 Evaluarea „bulgarilor” în cadrul eșantionului global în funcție de vîrstă

6.3.2.8. „Bănățeni”

Inițiem discutarea rezultatelor pentru categoriile identitare regionale ce au fost urmărite în studiul nostru încercînd să scoatem la iveală metabolismul activității diverselor atitudini față de aceste grupuri. În *tabelul nr. 17* se prezintă un tablou sociologic care este convingător în a indica unanimitatea prețuirii în-grupului, neexistînd nici o diferență statistic semnificativă de evaluare în funcție de gen, școlarizare, rezidență, vîrstă sau etnie, reconfirmînd concluziile teoriei identității sociale (Tajfel, 1974, 1982).

Tabelul nr. 17 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului regional al „bănățenilor”

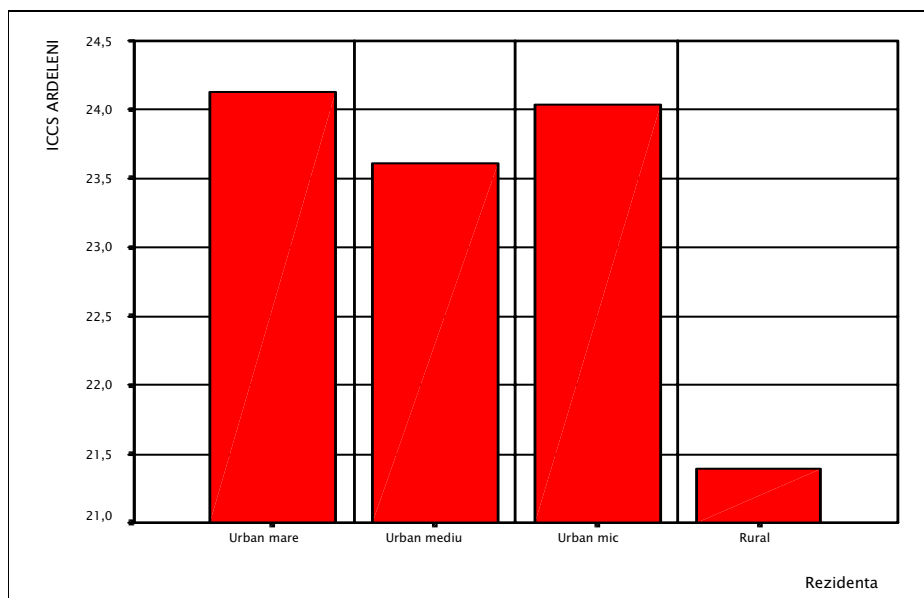
<i>Bănățeni</i>	ICCSm= 23,96				
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategoriile ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-I)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	NS	-	-	-	-
Școlarizare	NS	-	-	-	-
Rezidență	NS	-	-	-	-
Vîrstă	NS	-	-	-	-
Etnie	NS	-	-	-	-

6.3.2.9. „Ardelenii“

De un tratament asemănător au parte „ardelenii“, care se încadrează în bună măsură în aceeași tipologie referențială. În *tabelul nr. 18*, precum și în *figurile nr. 22 și 23*, pot fi parcurse structurările atitudinale față de acest grup regional perceput de mulți dintre participanții la anchetă, fie prin contaminare simbolică, fie prin apartenența propriu-zisă, ca un *in*-grup.

Tabelul nr. 18 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului regional al „ardelenilor”

<i>Ardeleni</i>	ICCSm=22,96				
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategoriile ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-J)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	NS	-	-	-	-
Școlarizare	NS	-	-	-	-
Rezidență	F(3, 1022)=22,345	p<0,001	Urban mare - rural	2,7328	p<0,001
			Urban mediu - rural	2,2142	p<0,001
			Urban mic - rural	2,6407	p<0,001
Vîrstă	NS	-	-	-	-
Etnie	F(8, 1014)=4,431	p<0,001	-	-	-

Figura nr. 22 Evaluarea „ardelenilor” în cadrul eșantionului global în funcție de mediul de rezidență

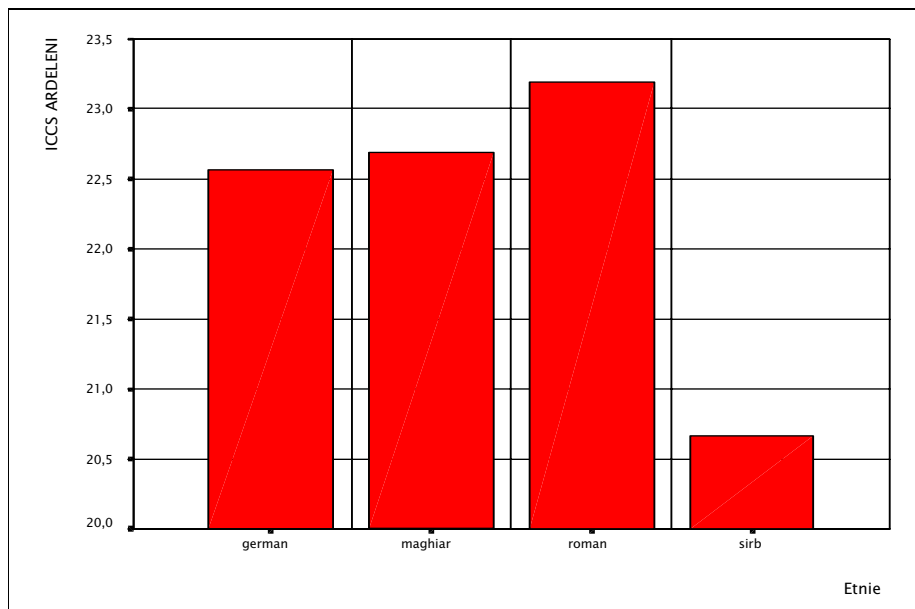

Figura nr. 23 Evaluarea „ardelenilor” în cadrul eșantionului global în funcție de etnie

Se poate remarca prezența aceleiași *pattern* atitudinal în funcție de mediul rezidențial, chiar și atunci când e vorba de un grup de referință prețuit (cu scoruri ICCS peste 21), în care reprezentanții ruralului manifestă o retractilitate mai accentuată, statistic semnificativă, în comparație cu diversele tipuri de medii de rezidență urbane. În privința structurării atitudinii față de „ardeleni” în funcție de etnie, pe lângă proiecția pozitivă firească a categoriei etnice covârșitor majoritare din zonă (românii), se constată prezența unor valori intens pozitive ale raportării la grupul regional vizat, cu valori ale ICCS peste 22,5 pentru germani și maghiari, în vecinătatea atitudinilor față de propriul grup etnic.

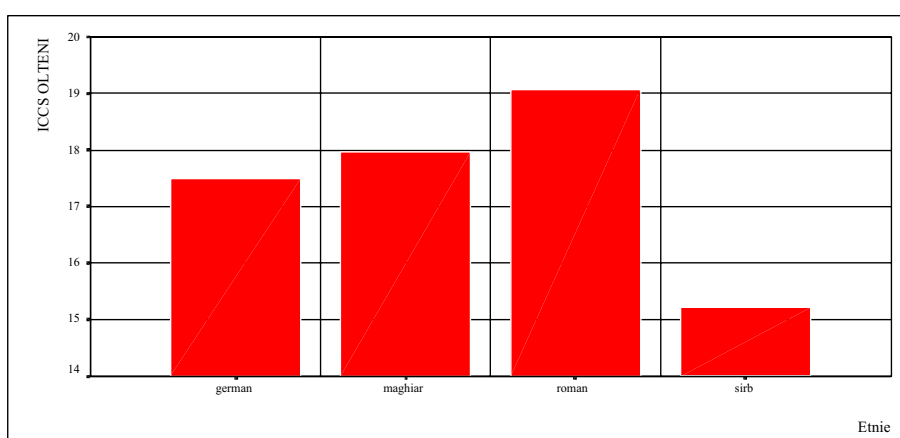
6.3.2.10. „Oltenii”

Sintetizate în *tabelul nr. 19* și în *figura nr. 24*, datele despre „oltenii” ne prezintă un tablou mai critic, foarte omogen în privința intensității atitudinii, care nu înregistrează diferențe statistic semnificative între diferitele variabile independente de status, cu excepția etniei, care probează, prin intermediul analizei de varianță, existența unei asemenea diferențe doar pe ansamblul eșantionului.

Cu un scor mediu al ICCS de 18,73, „oltenii” sunt primiți în acest joc simbolic printr-o grilă de așteptare permisivă, chiar dacă moderat mai rezervată decât față de „germani”, „maghiari” sau „sârbi”.

Tabelul nr. 19 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului regional al „oltenilor”

<i>Olteni</i>		ICCSm=18,73			
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategoriile ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-J)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	NS	-	-	-	-
Școlarizare	NS	-	-	-	-
Rezidență	NS	-	-	-	-
Vîrstă	NS	-	-	-	-
Etnie	F(8, 950)=2,389	p=0,015	-	-	-

Figura nr. 24 Evaluarea „oltenilor” în cadrul eșantionului global în funcție de etnie

6.3.2.11. „Muntenii”

În *tabelul nr. 20* și în *figurile nr. 25 și 26* se poate parcurge structurarea atitudinilor față de „munteni”, caracterizată de asemenea printr-o omogenitate consistentă.

Tabelul nr. 20 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului regional al „muntenilor”

<i>Munteni</i>		ICCSm=19,65			
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategoriile ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-J)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	NS	-	-	-	-
Școlarizare	NS	-	-	-	-
Rezidență	F(3, 949)=2,869	p=0,036	-	-	-
Vîrstă	NS	-	-	-	-
Etnie	F(8, 944)=3,211	p=0,001	-	-	-

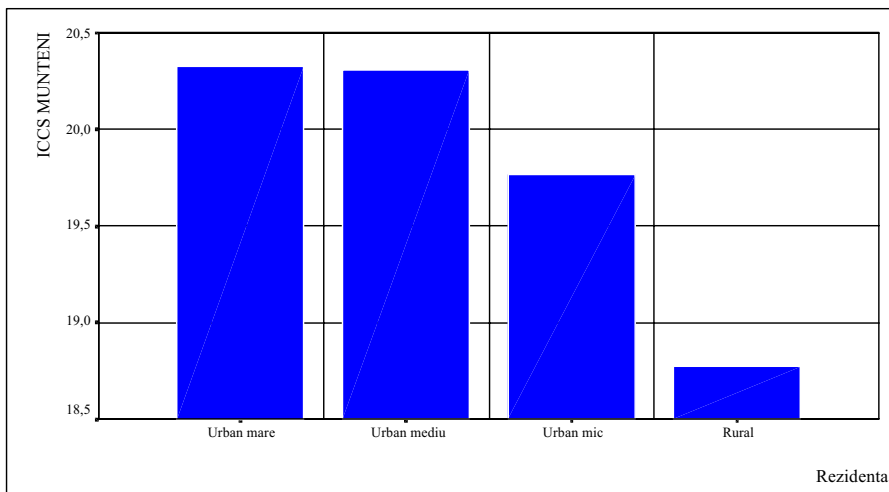

Figura nr. 25 Evaluarea „muntenilor” în cadrul eșantionului global în funcție de mediul de rezidență

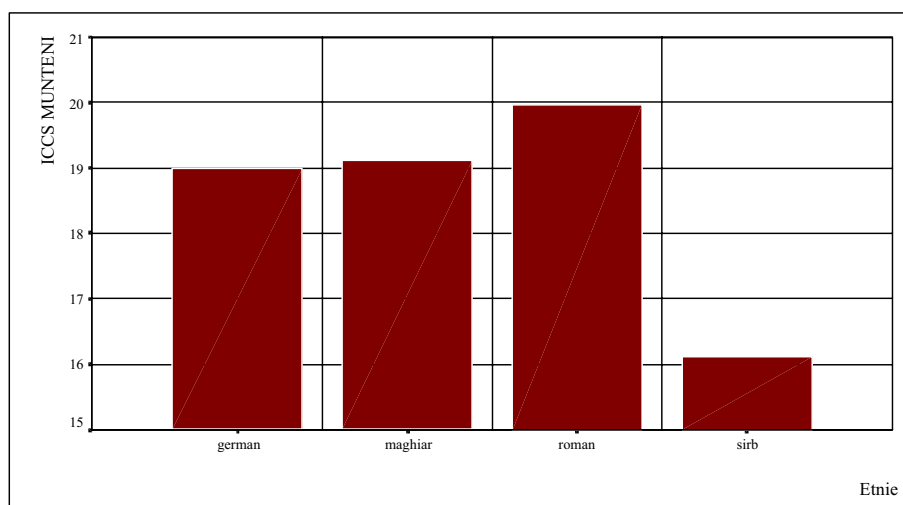

Figura nr. 26 Evaluarea „muntenilor” în cadrul eșantionului global în funcție de etnie

Față de vecinii „olteni”, cu care s-a întreținut o lungă istorie a unui schimb simbolic concurențial, pus în evidență pe larg în primul stadiu al cercetării noastre, identitatea regională a „muntenilor” este cea mai prețuită identitate regională românească pe eșantionul „din vestul țării” (media ICCS= 19,65), cu excepția celor autoreferențiale, iar intensitatea aprecierii variază, convergent cu tendințe-

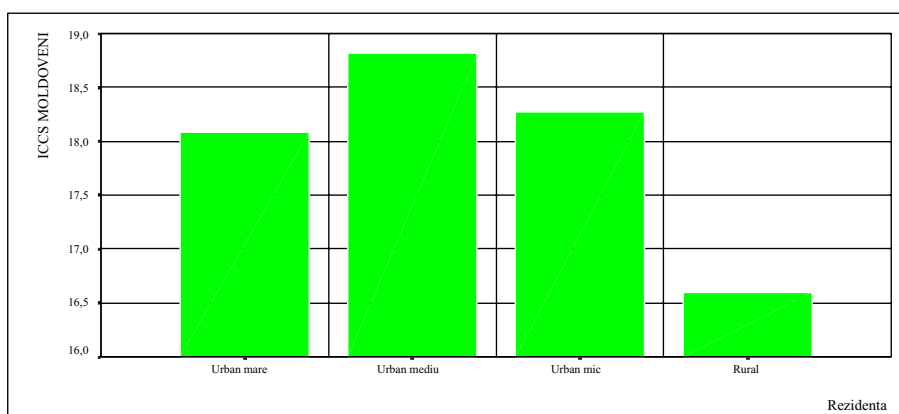
le semnalate și la evaluările celorlaltor identități regionale sau etnice, dinspre o atitudine mai rezervată în rural înspre una mai favorabilă în mediul urban, sau dinspre una favorizantă în raportarea la *in*-grup, către una mai nuanțată în cazul unor grupuri etnice conlocuitoare.

6.3.2.12. „Moldovenii“

Priviți ca o „alteritate interioară“ (Chelcea, Lățea, 2000, p. 87), „moldovenii“ au parte de un portret cu o tonalitate pozitivă mai moderată comparativ cu celelalte categorii identitare — fie etnice sau regionale, cu excepția „țiganilor (romilor“) — deși în termeni absoluți valorile ICCS exprimă o atitudine puternic pozitivă (Chelcea, 1994, p. 237). În *tabelul nr. 21* și în *figurile nr. 27* și *28* sunt înfățișate rezultatele obținute în raportarea subiecților din eșantion la această identitate regională.

Tabelul nr. 21 Harta sociologică a eșantionului în evaluarea grupului regional al „moldovenilor”

<i>Moldoveni</i>	ICCSm=17,68				
Variabila independentă	Comparații între medii	Valoarea pragului de semnificație	Subcategorii ale variabilei independente între care apar diferențe semnificative	Diferențele între medii (I-J)	Valoarea pragului de semnificație
Gen	NS	-	-	-	-
Școlarizare	NS	-	-	-	-
Rezidență	F(3, 958)=3,470	p=0,016	Urban mediu – rural	2,2205	p=0,024
Vîrstă	NS	-	-	-	-
Etnie	F(8, 953)=3,655	p<0,001	-	-	-

Figura nr. 27 Evaluarea „moldovenilor” în cadrul eșantionului global în funcție de mediul de rezidență

Faptul că în orașele de mărime medie „moldovenii” înregistrează cea mai primitoare replică atitudinală — pe baza deja evocatei ipoteze a ponderii demografice sporite ca predictor al unei integrări superioare — sugerează înclinația subiecților din acest mediu rezidențial de a atenua puterea unor stereotipuri diferențioare și chiar discriminatoare, datorită contactului nemijlocit și a experienței directe, specifice conviețuirii între actorii sociali purtători ai unor identități diferite (Sedikides, Schopler, Insko, 1998). Mediul rural produce, pe baza aceluiași tipar atitudinal observat pe ansamblul evaluărilor, o orientare mai rezervată, statistic semnificativ de diferită (cu peste 2,2 puncte ICCS) față de „urbanul mediu”.

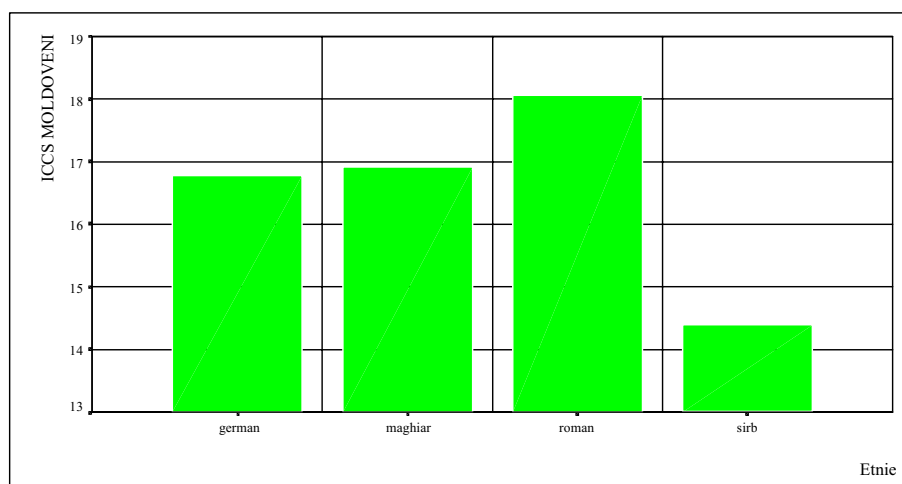

Figura nr. 28 Evaluarea „moldovenilor” în cadrul eșantionului global în funcție de etnie

Totodată, din punctul de vedere al variabilei „etnie”, analiza de varianță efectuată probează existența pe ansamblul eșantionului a unei diferențe statistice semnificative în comparațiile dintre medii în privința valorilor ICCS, fără să se înregistreze, însă, astfel de diferențe majore între cele patru etnii consistent reprezentate în ancheta noastră. În consecință, și românii din zona în care s-a desfășurat ancheta de teren se raportează asemănător cu celelalte etnii din regiune la categoria identitară de „moldoveni”, iar simpla împărțire cu obiectul atitudinii a aceluiași atribut etnic generic (de „români”) nu produce o apreciere radical mai favorabilă a „moldovenilor”.

Prin urmare, în jurul celor cinci variabile independente de status pe care le-am angajat în prelucrarea statistică se poate observa o importantă similaritate a articulării atitudinilor, ce construiește un prag al distanței sociale asemănător pentru toate subcategoriile variabilelor independente, cu excepția polarizării

relative „urban mediu“-„rural“. Deși întâmpinați printr-o structură de așteptare mai rezervată decât celelalte categorii regionale sau etnice (cu excepția evocată deja a „țiganilor (romilor)“), „moldovenii“ se încadrează, cu scorul mediu ICCS=17,68 în aceeași familie omogenă de identități sociale acceptate, față de care subiecții mobilizează atitudini puternic pozitive, consolidând imaginea unui teritoriu intranațional caracterizat de raporturi identitare generoase.

Rezumând, în acest al treilea registru ipotetic al cercetării noastre, hărțile sociologice analizate ilustrează prezența unor *variabile socio-demografice* calificate drept *predictori* pentru un *set de atitudini specifice* față de un *grup etnic și regional*, după cum urmează: în general, subiecții din urbanul mare, cei din grupele de vîrstă matură, între 51 și 65 de ani, și cei ce își construiesc o atitudine autoreferențială (față de propriul grup de apartenență) activează un ansamblu de atitudini mai pozitive relativ la grupul țintă decât cei din mediul rural, care fac parte din grupa de vîrstă de peste 66 de ani sau care mobilizează atitudini față de un *out-grup*. În același timp, variabilele „gen“ și „nivel de școlarizare“ pot fi considerate doar parțial predictori ai unei atitudini particulare față de „celălalt“. Atunci cînd aceste variabile, prin subcategoriile lor, discriminează eșantionul în atitudini diferite, tendința este următoarea: femeile sunt mai critice decât bărbații în evaluarea alterității (în 2 cazuri: „germani“ și „țigani“, din 12), după cum subiecții cu un capital educațional mai bogat sunt mai favorabili unei deschideri față de „celălalt“ (în 2 cazuri: „evrei“ și bulgari“, din 12).

Pentru a verifica aceste aserțiuni am elaborat un model de regresie multiliniară. Pornind de la miza concluziilor de mai sus și respectînd exigențele statistice proprii unui asemenea procedeu de calcul, am verificat în ce măsură vîrsta și mediul de rezidență pot fi considerați predictori valizi ai unei atitudini specifice față de *toate* grupurile etnice și regionale în general. Astfel, am construit o nouă variabilă *evICCS* („evaluarea globală a ICCS“), ce reprezintă media evaluărilor identităților etnice și regionale (media aritmetică pentru fiecare subiect a tuturor scorurilor ICCS). Mai apoi, am recodificat crescător variabilele-predictor, după cum urmează: grupele de vîrstă de pînă la 50 de ani, care nu erau semnificate ca fiind extrem de influente în orientarea evaluărilor, cu „0“, grupa de vîrstă „51–65 de ani“ cu „1“, iar cea mai des remarcată ca fiind asociată unei anumite descalificări identitare, grupa de vîrstă „peste 65 de ani“, cu „2“. De asemenea, mediul de rezidență s-a recodificat în sensul creșterii numărului de locuitori, astfel: mediul rural a devenit „1“ (spre deosebire de 4 în baza de date inițială), urbanul mic „2“, „urbanul mediu“ „3“, iar „urbanul mare“ „4“. Așadar, am încercat să urmărim dacă putem prezice evaluarea ICCS (*evICCS*) prin intermediul celor două variabile cuprinse în model: vîrsta și mediul de rezidență al subiecților. Urmărind conținutul acestei prelucrări statistice ce încearcă să descrie relația dintre o variabilă dependentă (o evaluare specifică, pozitivă sau negativă a grupurilor etnice și regionale în ansamblu) și două variabile independente (vîrsta și

mediul de rezidență), se observă că, în pofida capacității modelului de a explica doar o mică parte din varianță, pentru fiecare din coeficienții redați în *tabelul nr. 22* putem respinge ipoteza de nul.

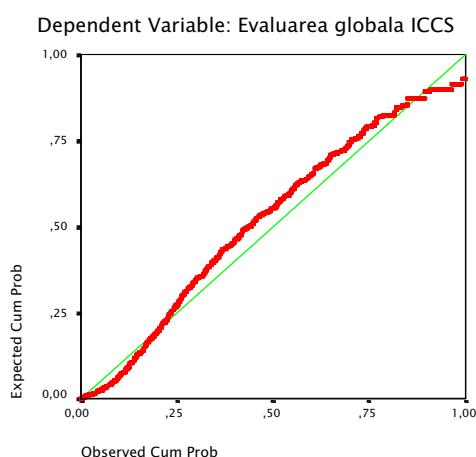
Tabelul nr. 22 Model de regresie

Variabila dependentă: evaluarea specifică a grupurilor etnice și regionale

Predictor	Coeficient nestandardizat de regresie	Eroare standard	Coeficient standardizat de regresie	Valorile t	Pragul de semnificație
Vîrstă	- 0,493	0,198	- 0,076	- 2,485	p= 0,013
Rezidență	0,515	0,117	0,134	4,391	p< 0,001

Faptul că acest model de regresie descrie cu acuratețe relația evocată dintre variabila independentă și predictorii poate fi ilustrat și grafic, așa cum apare în *figura nr. 29*.

Normal P-P Plot of Regression Standardized Residual

Figura nr. 29 Reprezentarea grafică a modelului de regresie operaționalizat

În consecință, se poate trage concluzia că cele două variabile independente pot anticipa configurarea unei anumite atitudini față de grupurile etnice și regionale, în sensul precizat deja: vîrstele mai înaintate și mediul rural sunt însoțite de o atitudine mai reticentă (cuantificată prin medii ale ICCS mai modeste) față de grupurile vizate.

Pe baza tuturor acestor considerații și prelucrări statistice, *întrucît am putut pune în evidență existența unor variabile socio-demografice care pot fi calificate drept predictorii pentru o atitudine socială specifică (pozitivă sau negativă) față de grupurile etnice și regionale, ipoteza nr. 3 (I₃) se confirmă.*

6.3.3. Concluzii

Intenționând să realizeze o privire de ansamblu și o evaluare-bilanț asupra întregii cercetări în care ne-am angrenat, această ultimă parte a proiectului nostru a urmărit să nuanțeze și să confere validitate sporită concluziilor preliminare articulate în primele două etape ale studiului de față, prin intermediul analizării rezultatelor obținute într-o anchetă psihosociologică de teren desfășurată pe un eșantion regional reprezentativ, în care a fost instrumentalizată scala distanței sociale a lui E.S. Bogardus.

Astfel, s-a putut reconfirma încă o dată unul dintre postulatele ce au revenit deseori pe parcursul acestei lucrări: identitatea socială a subiecților este o entitate precumpănitor construită social, în care granița dintre „noi” și „ei” transgresează uneori criteriul etniei, „celălalt prețuit” fiind în primul rând actorul social cu care subiectul a întreținut o istorie a relației activă, nemijlocită, reciproc stimulatorie, indiferent de apartenența etnică, confesională sau de originea regională a partenerului de rol.

Pe de altă parte, imaginarul identitar din această parte a țării se caracterizează printr-o considerabilă deschidere față de alteritate, în majoritatea registrelor indicatorii calculați de noi evidențind o stare de fapt mai favorabilă decât cea înregistrată în cercetări similare derulate la nivel național. Imaginea rezultată este a unui Banat plural cultural și valoric, caracterizat de o comunicare interetnică fertilă, ce se pliază pe un tipar permisiv al relației cu „celălalt”, format într-o istorie multiseculară în care convergențele interetnice și interconfesionale au fost mult mai numeroase și au avut un ecou mult mai adânc decât divizările. Lucrarea de față pledează, de altfel, pentru o reconsiderare a rolului jucat de dinamica istorică în înțelegerea fenomenelor prezente, astfel încât, distingând liniile forță ale mentalității angajante și deschise a locului, să putem stabili continuitățile valorice, atitudinale și comportamentale ale actorilor colectivi angrenați în călătoria prin destinul lor social. Răspunzând acestei nevoi de cunoaștere, am încercat să identificăm o serie de factori responsabili în articularea unei anumite atitudini față de sine, dar și față de grupurile etnice și regionale, punând în evidență existența unor variabile independente de status (îndeosebi cele legate de straturile generaționale și de mediile de rezidență) ce configurează orientări specifice autoreferențiale sau față de alteritate. În consecință, în acest stadiu al proiectului am reunit o multitudine de portrete evaluative colective la adresa unor identități sociale țintă și am redimensionat, apelând la prelucrări statistice mai elaborate, portretele zugrăvite în stadiile precedente, surprinzând natura fecundă a comunicării cu „celălalt” proprie bănățeanului.

Concluzii finale

La capătul unei lungi călătorii, exploratorul își oferă întotdeauna un răgaz al bilanțului în care, privind cu luciditate în urmă, simte și mai apoi înțelege dacă drumul a fost împlinit. Apoi se ivesc întrebările. Ce greutateți a întâmpinat neașteptat? Care i-au fost însoțitorii și cât sprijin i-au oferit în clipele de cumpănă? În sfârșit, a meritat, oare, provocarea călătoriei?

Cum, însă, fiecare drum duce undeva numai dacă e străbătut alături de „celălalt“, și această încercare de cunoaștere își va afla rostul numai în măsura în care cei care o vor reconstitui vor identifica, dincolo de jocul asocierilor statistice și al concluziilor pragmatice, viața febrilă și autentică a celor ce au ieșit în calea cercetătorului, imensa nevoie de a comunica *adevărul lor*, al celor care, cel mai adesea, nu au fost ascultați. Prin urmare, prima noastră strădanie a fost să răzbată glasul vieții reale, al unei lumi ce își trăiește, ca întotdeauna și ca pretutindeni, cu bune și rele, cu speranțe și deznădejdi, cu victorii și înfrângeri, propriul destin social și istoric.

Răspunzând unei asemenea motivații majore, actorii principali ai cercetării în care ne-am angajat, în prima parte a studiului, au fost oameni obișnuiți, ce *și-au produs în direct identitatea* într-o manieră puțin formalizată, prin mijlocirea unor interviuri de istorie orală. Glasul lor a adus pe scena socială traseul propriei lor vieți, ce a devenit concentratul unei întregi societăți. În sistematizarea și înțelegerea acestor narațiuni selectate dintr-o arhivă de istorie orală care reunește în prezent peste 500 de interviuri, am optat pentru o abordare interdisciplinară, ce și-a propus să valorifice sintezele teoretice din prima parte a lucrării, care ne-au furnizat principalele resurse conceptuale. În consecință, însoțitorii noștri au fost conceptele de mentalitate, valori sociale, durată lungă, imaginar social, reprezentări sociale. Construind un demers metodologic prin îmbinarea tehnicilor calitative cu cele cantitative, realizat prin combinarea unei analize de conținut cu aplicarea unei grile valorice multinivelare, am obținut un *portret de grup* al generației vîrstnice din Banat, ce a avut de înfruntat o istorie neașezată, cu multe cotituri tragice, dar care a izbutit deopotrivă la nivel grupal, cât și individual, să obțină o izbîndă simbolică remarcabilă. Astfel, portretul reunit al intervievaților atestă substituirea teritoriului propriu lui „a avea“, grav afectat de o istorie construită sub semnul privațiunilor și discriminărilor, cu teritoriul valorilor lui „a fi“, situînd identitatea subiecților într-un orizont nou, eliberator, ce depășește cadrul limitat al istoriei politice. Dobîndind o înțelegere retrospectivă superioară, reconfigurarea paradigmei lor existențiale în jurul valorilor instrumentale asigură coerență trecutului, conferă sens suferinței și stabilește echilibrul de sine. Totodată, reprezentarea socială identitară, chiar dacă înfruntă un context traumatic, se articulează în jurul nucleului „familiei“, care devine suportul cel mai consistent în confruntarea cu amenințările scenariului istoric. De alt-

fel, continua contaminare a identității cu aluviunile memoriei și, în consecință, ale istoriei constituie una dintre temele cele mai frecventate în cadrul demersului pe care l-am propus, înfățișând rolul vital al trecutului deopotrivă în modelarea prezentului, cât și a viitorului.

Am regăsit, mai apoi, în a doua cercetare efectuată pe un strat generațional tânăr, multe linii de continuitate cu portretul identitar al celor în vîrstă. Derulat cu instrumente diferite — o serie de teste auto-referențiale aplicate pe un eșantion reprezentativ studentesc timișorean —, acest stadiu al proiectului ne-a permis să deslușim ancorele simbolice importante în definirea propriei identități specifice grupului vizat. Am remarcat cum identificarea în termeni de națiune joacă un rol central, după cum am constatat prevalența atributelor relaționale, angajării sociale și ale deschiderii față de „celălalt”. În egală măsură, o asemenea lectură ne-a îngăduit surprinderea similarității autostereotipului etnic românesc comparativ cu alte studii derulate la noi în anii din urmă, ceea ce sugerează puternica stabilitate a trăsăturilor imaginarului identitar național.

În ultima parte a proiectului, prin explorarea psihosociologică realizată asupra unui eșantion regional reprezentativ s-au reconfirmat tendințele semnalate în stadiile anterioare, reunite în jurul cîtorva dominante: Banatul ca realitate interculturală fertilă — cu scoruri ale calificării „celuilalt” mai generoase decît în toate cercetările asemănătoare desfășurate pe eșantioane naționale reprezentative, obținute cu ajutorul scalei distanței sociale a lui E.S. Bogardus; imaginea de sine conturată apreciativ, modelată convergent cu rezultatele oferite de teoriile identității sociale; transformarea „celuilalt etnic” într-un „celălalt inclusiv”; relativizarea tezelor specifice teoriilor substanțialiste asupra identității prin evidențierea naturii precumpănitor sociale și culturale a construcțiilor identitare.

Am dori, totodată, la capătul acestui inventar comprehensiv, să evocăm rolul facilitant în cîmpul cunoașterii și calitatea euristică a unor instrumente metodologice pe care le-am articulat conform scopurilor cercetării noastre. În primul rînd, trebuie evocată grila valorică multinivelară a lui M. Rokeach, ce ne-a îngăduit să trasăm liniile-forță ale unor operatori mentali specifici *duratei lungi* istorice, articulate în jurul unor ansambluri valorice și al unor verbe ontologice, precum „a fi”, „a avea”, „a supraviețui”, „a deveni”. În al doilea rînd, proba WAY, precum și testul „Noi, românii, suntem...” au dovedit că reunesc un potențial de cunoaștere considerabil, valorificabil în eventuale noi cercetări etnopsihologice, iar recomandările metodologice pe care le-am inclus în capitolele aplicative vizează tocmai sporirea pe viitor a calității lor diagnostice.

Dovedindu-se o realitate socială de o extremă complexitate, imaginarul identitar nu poate fi studiat cu mijloacele unei singure științe. Ne-am străduit, de aceea, în paginile acestui proiect, să aducem laolaltă perspective disciplinare multiple, să le ajutăm să stabilească punți de comunicare, convinși fiind că în

conjunctura epistemologică contemporană cercetarea subiectivității sociale și a speciilor sale se poate realiza numai respectând imperativul interdisciplinarității.

Peste toate, probabil cea mai importantă opțiune a lucrării de față pledează pentru un *exercițiu de ne-uitare*. Dacă în urma tuturor clasificărilor și ordonărilor conceptuale, a raționamentelor și asocierilor explicative ne va rămâne vocea adevăraților creatori de istorie — care nu sunt doar actorii publici de prim-plan sau reprezentanții elitei, ci toți cei ce compun, fie și din plan secund, țesutul social —, atunci călătoria noastră nu s-a scurs în zadar. *Vom înțelege, în sfârșit, că povestea lor devine astfel povestea noastră.*